

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJS UN PSIHOLÓĢIJAS FAKULTĀTE
SKOLOTĀJU IZGLĪTĪBAS NODAĻA

Mācību tēmas

“10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā”
apguve kultūras vēsturē 11. klasē

DIPLOMDARBS

Autors: Žanis Muša

Stud.apl. 030011

Darba vadītāja: Doc. M. Paed. Helga Ingeborga Melnbārde

RĪGA 2008

Anotācija

Diplomdarba tēma „Mācību tēmas “Arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā” apguve kultūras vēsturē 11. Klasē”.

Diplomdarba struktūra ietver ievadu, četras daļas, nobeigumu, izmantotās literatūras sarakstu ar pielikumiem.

Ievadā aplūkota un pamatota tēmas aktualitāte, norādīts darba mērķis un veicamie uzdevumi.

Pirmajā nodaļā apkopoti materiāli par arheoloģiskajām rotām un to ornamentiku Latvijas teritorijā 10.-13.g.s.

Otrajā nodaļā apskatīti pedagoģiskie un psiholoģiskie nosacījumi mācību satura izveidei kultūras vēsturē.

Trešajā nodaļā ietver mācību satura izstrādes gaitu un izglītību reglamentējošo dokumentu izpēti.

Ceturtnā nodaļā apkopoti izstrādātā mācību plāna aprobācijas rezultāti un secinājumi.

Nobeigumā atainoti secinājumi un ieteikumi, kas radušies tēmas aprobācijas laikā.

Atslēgvārdi: **ornamentika; arheoloģiskās rotas; vērtēšana.**

Annotation

The main theme of my diploma work is „Scholastic theme „Archaeological ornaments in the territory of Latvia” for cultural history lessons in 11th grade”.

Introduction is about the urgency of selected theme, the aim of this work and a list of tasks.

First chapter is about archaeological ornaments and ornamentals in territory of Latvia from 10th to 13th century.

Second chapter is about pedagogy and psychological terms of creating scholastic literature for cultural history lessons.

Third chapter is about developing the scholastic materials and about researching educational regulation documents.

Fourth chapter is about researched scholar plan approbation results and conclusions.

In the ending are conclusions and advices which originated during approbation of my work's theme.

Keywords: ornamentals; ornaments; appreciation.

Saturs

Ievads.....	5
1. Rotu izplatība vēsturiskajos reģionos 10. – 13. g.s. Latvijas teritorijā.....	9
1.1 Rotu daudzveidība un valkāšanas tradīcijas.....	12
1.2 Rotu ornamentācija un nozīme.....	25
2. Pedagoģiskie un psiholoģiskie nosacījumi mācību satura izveidei kultūras vēsturē.....	33
2.1 Mācību satura teorētiskās nostādnes.....	34
2.2 Mācību metožu un organizācijas formu izvēle.....	37
2.3 Mācību satura un vecumposmu īpatnību sabalansēšana.....	40
3. Mācību satura izstrāde kultūras vēstures tēmai “Rotu izplatība vēsturiskajos reģionos 10. – 13.g.s. Latvijas teritorijā”.....	46
3.1 Izglītības dokumentu izpēte.....	47
3.2 Skolēnu priekšzināšanu noskaidrošana.....	50
3.3 Skolēnu mācību sasniegumu kritēriju izstrāde.....	51
3.4 Uzskates līdzekļu sagatavošana	54
3.5 Plānotās mācību metodes un tematiskā plāna izveide.....	55
4. Kultūras vēstures tēmas „10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā” aprobācija Rīgas vakara ģimnāzijas, 11. klasē.....	58
4.1 Darba procesa izvērtēšana.....	59
4.2 Secinājumi.....	62
Nobeigums.....	64
Izmantotā literatūra un avoti.....	65
Pielikumi.....	68
1. pielikums. Priekšzināšanu noskaidrošana. Anketa.....	69
2. pielikums. Praktiskais darbs “Rotu cilšu piederība”.....	70
3. pielikums. Noslēguma pārbaudes darbs.....	72
4. pielikums. Prezentācija. Arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā.....	76
5. pielikums. Prezentācija. Rotu daudzveidība un valkāšanas tradīcijas.....	79
6. pielikums. Prezentācija. Rotu ornamentācija un tās nozīme.....	89

IEVADS

Autors izvēlējis savu darbu rakstīt par mācību tēmas “10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā” apguvi kultūras vēsturē, jo uzskata, ka nekas nav svarīgāks par savas tautas vēstures zināšanām. Lai iepazītu savas tautas kultūru, dziļāk jāiepazīst tās uzskati, simbolu sistēma un ar tiem saistītie priekšmeti. Filozofs Rihards Kūlis atzīmē, ka, kultūra ir visur, tā līdzīgi gaismai piestaro visu, padarot pasauli par atvērtu grāmatu, kuru, tiecoties izprast kādu laikmetu, sabiedrību, kultūru, ir jāprot izlasīt (34, 6.lpp.). Lai iepazītu mūsu senču kultūru un sabiedrību, tuvāk ir jāiepazīst vēsture, arheoloģija un ar to saistītie priekšmeti, ko cilvēki lietojuši ikdienā. Profesore Inta Māra Rubana ir pārliecināta, ka izglītībā vairāk jāiedzīvina estētiskās vērtības, ētiskais, humānais un humanitārais skanējums. „Izglītības programmās vairāk jādomā nevis par mācību priekšmetu kombināciju, bet gan par to, kas cilvēkā jāieliek, kas cilvēkā jāattīsta” (26, 62. lpp.). Autoraprāt, viena no šīm lietām, kas būtu jāattīsta ir izpratne un zināšanas tautas vēsturē. Vēsture nav tikai nedzīvi fakti un lai to pierādītu autors piedāvā tēmu par Latvijas senvēsturi, tādejādi satuvinot skolēnus ar mūsu senču kultūras mantojumu. Mācot Latvijas kultūras vēsturi skolēns ir jāieinteresē un viņā jārada emocionāls pārdzīvojums, kas palīdzēs dziļāk uztvert mūsu pašu pagātnes mantojumu un to izprast. Pedagoģijas pamatlicējs J. A. Komenskis par to raksta: „Neko nevar iemācīt uzspiežot vai pavēlot. Skola kļūs par dzīves sliksni tikai tad, ja tā spēs aizraut skolēnus ar nopietnām nodarbībām, vienlaikus saglabājot viņiem dziļu emocionālu pārdzīvojumu un estētisku prieku, paverot ceļu viņu tikumiskai pilnveidei (12, 42. lpp.).

Latvijas vēsturi dažādos laikos, dažādi cilvēki un varas ir interpretējuši katrs savādāk. Viduslaikos, 12.- 16.gs. latvieši nepastāvēja kā nācija, tos sauca par „nevāciem,, , kam pēc valdošās šķiras uzskata, nebija ne tiesību, ne savas vēstures. Tomēr Renesanses vēsmas bija ienākušas arī Latvijā un radās interese par senlietām. Cilvēki, kas interesējās par pagātni nāca no muižnieku, garīdznieku vai izglītoto ierēdņu aprindām. Senākos arheoloģisko pieminekļu aprakstus ir atstājis Rīgas birģermeistars F. Niensteds. Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā glabājas viņa 1592. gadā sastādītais Suntažu pilskalna apraksts. Dažus gadus vēlāk viņš apmeklējis vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņkapus pie Allažiem, kuru aprakstu ievietojis savā Vidzemes hronikā F. Niensteds stāsta, ka 1604. gada 29. jūnijā pie Allažiem uz lauka ievērojis vairāk nekā simt mazu uzkalniņu. Kad F. Niensteds sācis interesēties par šo uzkalniņu nozīmi, turpat dzīvojošie vecie zemnieki viņam paskaidrojuši, ka senāk šajā vietā kristīgie ar viņu (t. i., stāstītāju) pagāniskajiem senčiem esot izcīnījuši asiņainu kauju,

Kaujā kritis ļoti daudz cilvēku, kas apbedīti šajos uzkalniņos. Senāk uz uzkalniņiem esot audzis mežs ar lieliem kokiem, ko stāstītāju tēvi nocirtuši (2, 9. lpp.).

Nedaudz pašai senvēstures tēmai pieskaras „Indriķa hronikā” , bet arī šis darbs ir rakstīts no vēsturisko uzvarētāju puses skatupunkta. Tikai apgaismības laikā, 18.gs. nedaudzi cilvēki ieinteresējas par Latviešu tautu un veic pētījumus etnogrāfijā vai raksta ficijas par Latvijas senvēsturi. Pie šādiem cilvēkiem minami G. Merķelis,

J. G. Herders, G. F. Stenders. Gadsimta beigās (1778.—1780. g.) J. L. Bergers un J. G. Herders publicēja pirmos latviešu sen vēstures materiālu un ziņu apkopojumus, kam tagad gan vairs ir tikai historiogrāfiska nozīme (2, 12. lpp.).

Šie vēstures fakti norāda, ka mūsu tautas vēsture ilgus gadsimtus no mums pašiem ir turēta slepenībā, par to netika runāts tamdēļ lai cilvēki nevarētu apzināties sevi kā senas un garīgi bagātas kultūras mantinieki.

Līdz ar tautas atmodu un jaunās latviešu inteligences darbības sākumu 19.gs. vidū, radās arī pirmā nopietnā interese par savu vēsturi un tās pētīšanu, kā arī pierakstīšanu. Jaunlatvieši- Krišjānis Valdemārs, Auseklis, Krišjānis Barons, apzinājās, ka sakārtotas zināšanas par savu tautu, spēj nopietni veicināt un celt latviešu nacionālo pašapziņu. Daudzējādā ziņā šī interese, kas neatņemami bija saistīta arī ar arheoloģiskā materiāla, rotu, ieroču, apbedīšanas tradīciju un paražu pētīšanu sāka atgriezt tautai apziņu, ka tā ir kas vairāk kā tikai „nevāci”.

Tomēr vēl ilgi bija jūtami centieni vēsturi padarīt savādāku un izdevīgāku tiem, kas nevēlējās zaudēt gadsimtu laikā iegūto kontroli. Tā, par piemēru Vidzemes ekonomiskas biedrības sekretārs Andreas fon Lēviss 1837. gadā publicēja rakstu par Livonijas bruņinieku pilīm, kurā bija pieminēti arī vietējo iedzīvotāju celtie pilskalni. A. Lēviss rakstīja, ka latvieši un igauņi vācu iebrukuma laikā esot bijuši bruņoti tikai ar koka vālēm, šķēpiem, lingām un lieliem nažiem. Lokus un bultas tie kaujās neesot lietojuši, kaut gan droši vien pazinuši. Zobenus vietējie nemaz neesot lietojuši; kaujā devušies, mežonīgi brēkdami, gandrīz pliki, bez jebkādas kaujas kārtības. Vietējo iedzīvotāju bruņojumam vācu acīs neesot bijusi nekāda vērtība tādēļ, ka tālaika hronikās esot pieminēts tikai krieviem atņemtais kara laupījums; vietējo iedzīvotāju ieročus, kā nevērtīgus, vācieši acīmredzot esot aizmetuši. Vācieši, kaut arī reizēm dažus savējos zaudējuši, cīņās esot izrādījuši tādu pretestību, ka vietējo uzbrukumi allaž pārvērtušies pēkšņā un vispārējā bēgšanā. Šādi un tiem līdzīgi uzskati par it kā latviešu un igauņu tautu lielo kultūras atpalcību vācu iebrukuma laikā tika propagandēti baltvācu valdošā stāvokļa saglabāšanas interesēs. Tos publicēja tikai kā apgalvojumus bez vērā ņemama rakstīto vai lietisko avotu pamatojuma. Ka īstenība ir bijusi pavisam citāda, rāda Indriķa hronika, atskaņu hronika un citi tajā laika jau publicētie rakstītie vēstures avoti. To

rādīja arī pirmās lietisko vēstures avotu - arheoloģisko senlietu kolekcijas, tādēļ progresīvi noskaņotie laikabiedri, kuri saskatīja šo pretrunu, aktīvi nostājās pret vācu feodāļu agresijas cildināšanu un vietējo iedzīvotāju senču kultūras noniecināšanu (2, 14. lpp.).

19.gs. beigās un 20.gs. sākumā radās pirmie latviešu zinātnieku pētījumi vēstures jomā, kā arī radīts A. Pumpura pseidovēsturiskais eposs „Lāčplēsis”, kas nu jau kļuvis par Latvijas vēstures simbolu un dažkārt jauniešu vidū pat dzirdama pārliecība, ka 11. novembra svētki ir Lāčplēša dzimšanas diena. Tieši šī iemesla dēļ autors izvēlējies kā savu diplomdarba tēmu Latvijas senvēsturi un kultūru, kas bieži vien tiek nepelnīti aizmirsta un sajaucas ar pseidozinātniskiem faktiem.

Skolotāja Anita Zvirbule, savā grāmatā Kultūrvides izglītība raksta: „skolā tiek savīta šodiena un pagātne ar mērķi kopt skolēnu pasaules izjūtu un sevis apzināšanās spējas, cenšoties panākt piederības izjūtu sava novada kultūrai, veidojot skolēnos apziņu, ka kultūrvidē ir vērtība, kas jāargā un jānodod nākamām paaudzēm” (34, 24. lpp.).

2008. gada pavasarī Rīgā notika Latvijas Vēstures institūta rīkota Arheologu atskaites sesija - konferences dalībnieki nosūtīja aicinājumu Saeimai un kultūras ministrei Helēnai Demakovai uzlabot stāvokli Latvijas arheoloģijā un kultūras mantojuma aizsardzībā, viens no svarīgiem šī aicinājuma punktiem puda viedokli par visas sabiedrības izglītošanu. “Lai nodrošinātu sabiedrības izglītošanu ilgtermiņā, skolās jāatvēr pieņemams stundu skaits Latvijas vēstures mācīšanai, ietverot kultūras pieminekļu aizsardzības pamatus. Tāpat jāpalielina plašsaziņas līdzekļu atbildība un izpratne par kultūras mantojumu” (42).

Arheologi aicina kultūras ministri Demakovu veicināt arheoloģijas pieminekļu aizsardzību, bet Saeimu - ātrāk izskatīt arheoloģisko pieminekļu aizsardzības jautājumu un ieviest iepriekš minētās izmaiņas likumdošanā. Autors cer, ka Saeima uzklaustīs arheologu viedokli un pārskatīs arī pašreiz iecerēto kultūras vēstures priekšmeta stundu samazinājumu, kas var novest pie katastrofālām sekām topošajā, jaunajā sabiedrībā samazinoties zināšanām par tautas vēsturi. Katras tautas identitāte un pašcieņa lielā mērā nāk no savas vēstures zināšanas. Autors uzskata, ka 11. klasē jauniešiem ir jāzina par savas tautas senču kultūru, atstātajām liecībām un augstāko attīstības punktu senvēsturē- vēlajā dzelzs laikmetā, ko pārtrauca vācu krustnešu iebrukums un kristianizācija.

Diplomdarba mērķis: **izveidot mācību saturu tēmai 10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā un aprobēt to kultūrvēstures stundās Rīgas vakara ģimnāzijas, 11. klasē.**

Lai īstenotu mērķi, izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- 1. Veikt speciālās un pedagoģiskās literatūras analīzi**
- 2. Noskaidrot pedagoģiskās prasības un nosacījumus veiksmīgai mācību stundai.**
- 3. Izstrādāt tematisko plānu, atlasīt mācību uzskates līdzekļus**
- 4. Pārbaudīt izstrādāto mācību saturu praksē**
- 5. Apkopot un izanalizēt iegūtos rezultātus**

Lai īstenotu uzstādītos darba uzdevumus tiks pielietotas sekojošās pētnieciskās metodes:

- **Pedagoģiskās un speciālās literatūras avotu analīze**
- **anketēšana**
- **pedagoģiskā izmēģinājuma darbība**
- **skolēnu darba procesa analīze**

Pētījuma bāze: **Rīgas vakara ģimnāzija, 11.l un 11.m klases 43 skolēni**

1. ROTU IZPLATĪBA LATVIJAS TERITORIJĀ VĒSTURISKAJOS REĢIONOS 10.- 13. G.S.

Mūsu dienās tikai divas tautas — latvieši un lietuvieši pieder pie baltu valodu grupas. Trešā zināmā šīs cilmes tauta — prūši beidza pastāvēt astoņpadsmitajā gadsimtā. Baltu valodas saglabājušas arhaiskas formas, kas liecina par to piederību indoeiropiešu pirmtautai. Latviešu un lietuviešu apdzīvotā teritorija pie Baltijas jūras aizņem tikai nedaudz vairāk par simt tūkstoš kvadrātkilometriem. Pamatojoties uz valodnieku pētījumiem un vēstures liecībām, cita aina paveras Austrumeiropas kartē pirms mūsu ēras un mūsu ēras pirmajos gadsimtos. Seno tautu apmešanās vietas bija cieši saistītas ar upju un ezeru baseiniem. Tie, pirmkārt, tika izmantoti kā satiksmes ceļi, un, otrkārt, to tuvums un saimnieciskās izmantošanas iespējas noderēja, lai izvēlētos dzīvesvietu. Valodnieki apgalvo, ka tagadējās Krievijas, Baltkrievijas un Ukrainas teritorijā ap sešsimt ūdenstilpņu saglabājušas savus senos baltiskos nosaukumus. Zeme, kur meklējami seno latgaļu kultūras iezīmju pirmsākumi, ir ne tikai Baltijas jūras austrumu krastā, bet arī tālu uzlecošās saules virzienā (20, 14.-45. lpp.).

Baltu ciltis no septītā līdz pirmajam gadsimtam pirms mūsu ēras apdzīvoja zemes uz austrumiem no Latvijas un Lietuvas. Tātad Daugavas, Dņepras un Okas augšteces, kā arī visu Baltkrieviju. Uzskata, ka baltus no austrumu teritorijām izspiedusi slāvu migrācija. Taču, kā norāda antropoloģe Raisa Denisova, šo procesu jau krietni agrāk ietekmējuši nomadu cilšu sirojumi. Pēdējais tiek minēts hurmu iebrukums 375. gadā Melnās jūras stepju zonā, kas ievadīja tā saukto lielo tautu staigāšanu Eiropā. Mūsu ēras sākumā austrumbalti vairāk kārt ieceļojuši Baltijā: ap pirmā gadu tūkstoša vidu austrumu un vidus Lietuvā, bet sestajā un septītajā gadsimtā arī Latvijā. Šeit viņi satikās ar radnieciskajām rietumbaltu ciltīm — prūšiem un kuršiem (19,13.-25. lpp.).(1.1. att.).

1.1. att. Baltu apdzīvotās teritorijas

Rietumu kristianizācijas aizstāvji mēdz apgalvot, ka, ja nebūtu krustnešu iebrukuma, tad tagadējās Latvijas teritoriju iekarotu austrumu kaimiņi — krievi un iedzīvotājiem draudētu rusifikācija. Vienmēr var pieļaut ļaunāko, tomēr tā nenotika.

Ja krustnešu iebrukums notiktu piecdesmit gadu vēlāk, iespējams, ka latgaļu zemes konsolidētos un, līdzīgi Lietuvai, izveidotu savu valsti, kas spētu pretoties iekarotājiem. Tad vēsture veidotos citāda.

Nonākot vācu varā, latgaļu populācija ieplūda un izplatījās visā tagadējās Latvijas teritorijā. Kultūru mijiedarbības un cilšu sajaukšanās rezultātā veidojusies tagadējā latviešu valoda, kas atvasināta no latgaļu dialekta.

Senie latgaļi atstājuši iespaidīgas lietišķās mākslas un materiālās kultūras liecības. Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā, tāpat kā Latgales un Vidzemes novadu muzejos, glabājas daudz arheoloģiskajos izrakumos iegūto seno latgaļu sadzīves priekšmetu, ieroču un rotu. Šie krājumi dod iespēju pētniekiem izdarīt secinājumus par to, kā senatnē dzīvojuši, cīnījušies, tērpušies un rotājušies Latvijas zemes senie iedzīvotāji (10).

Arheologiem nav viegli nošķirt latgaļu un sēļu senlietas. Varbūtējos viņu arheoloģiskajos pieminekļos sastopamo rotu, ieroču, darbarīku formas parasti ir vienādas. Nav daudz priekšmetu, kas būtu tipiski tikai latgaļiem vai sēļiem.

Lībiešu senlietas, salīdzinot ar citām Latvijā atrodamajām, uzrāda raksturīgu atšķirību; tās formas un rakstu ziņā ļoti tuvas citu somu cilšu, it sevišķi karēļu senlietām. Tipiskas lībiešu kapu inventāram ir bagātas važiņu rotas, piekārtas pie bruņurupuču saktām, gari zobeni ar izrotātu spalvu, grezni zobenmakstu apkalumi un šķēpu smaili dažkārt ar sudrabotu un zeltītu uznavu apliecina dzīvus sakarus ar Zviedriju; pretēji latviešu ģeometriskiem rakstiem, pie lībiešiem bija iemīļoti augu motīvi.

Tomēr latviešu ciltis, jau pateicoties savu zemju ģeogrāfiskai vietai, uzņēma arī svešas ietekmes. Kurši, savas tirdzniecības un sirošanas dēļ atradās dzīvos sakaros ar rietumiem, sevišķi Gotzemi un Zviedriju; latgaļi bija krievu zemju tuvākie kaimiņi, nodibināja politiskas un tirdznieciskas attiecības ar Pleskavu un Polocku. Zemgaļi, ieņemdami vairāk centrālu vietu senajā Latvijā, it sevišķi pateicoties „Zemgaļu ostai”^{*} tirgojās ar austrumiem un rietumiem; zemgaļu kaimiņi bija — kurši, lietuvieši, latgaļi un lībieši. Rezultātā visu Latvijas 10.- 13.gs. zemju materiālai kultūrai ir gan kopējs raksturs, bet novērojamas arī zināmas atšķirības

Kursas senlietās manāma skandināviska ietekme; tai īpatnējas zirgu lietas, pieši, plasmens cirvji, divasmeņu zobeni, lentveidīgas aproces, dzeramie ragi un sevišķi miniatūrie cirvju, zirdziņu, putniņu atdarinājumi (5, 179.-184. lpp.). (1.2. att.).

---

* „Zemgaļu ostas” vieta nav precīzi noskaidrota.

1.2. att. Miniatūrie priekšmetu atdarinājumi

1.1. Rotu daudzveidība un valkāšanas tradīcijas

Der atcerēties patiesību, ka senči bija savam laikam un dzīves telpai atbilstoši ļaudis. Tāpat kā cituviet, viņi ticēja, ka pasauli radījuši augstāki spēki — dievi.

Cilvēki, cenšoties iegūt dievu labvēlību, īpašos gadījumos atdarina teiksmainos tēlus un notikumus, kuri daudzināti mītos. Šādu mīta atkārtojumu sauc par rituālu.

Rituālus veic ar noslēpumainām, tikai šauram cilvēku lokam zināmām darbībām. Tās savukārt balstītas uz slepenām zināšanām par dabas un pārdabisko spēku izmantošanu vēlamā rezultāta sasniegšanai. Šādas darbības sauc par maģiju.

Maģiskos rituālus veic īpaši šim nolūkam iesvētīti cilvēki — magi, priesteri, šamaņi, zintnieki utt. Šim sarakstam mitoloģijas pētnieki, tostarp izcilais krievu arheologs, akadēmiķis Boriss Ribakovs, pieskaita arī seno rotu kalējus.

Rituālu darbībās to vadītāji izmanto īpašas nozīmes priekšmetus, apveltītus ar brīnumainām īpašībām un sauc par maģiskajiem izpalīgiem. Starp tiem tiek minētas arī rotas.

Senajos priekšstatos rotām piemita īpaša, ar kādu dievību vai ticējumu saistīta nozīme. Ticējumu kopumu izteica viena cilvēka valkātais rotu komplekts. Tas atspoguļoja rotu nesēja stāvokli un vietu lielās Pasaules kārtībā.

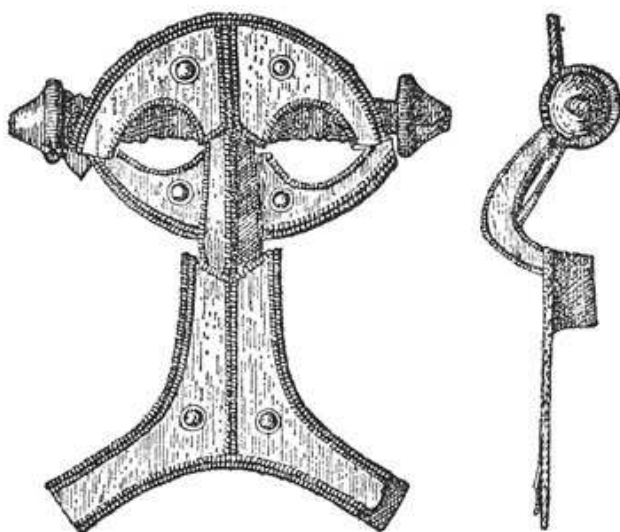
Kā jebkuram cilvēkam, arī sencim bija vajadzīga drošība, mītot pasaulē, kura ir ne tikai labvēlīga, bet arī ļaunu spēku pārpilna. Reālos draudus varēja novērst ar ieročiem vai iekārtojot sev drošu patvērumu. Pret pārdabiska ļaunuma draudiem vajadzēja nodrošināties ar līdzvērtīgiem — pārdabiskiem līdzekļiem (10, 91.-96. lpp.).

Sievietēm bija diezgan noteikts rotu komplekts. Pēc lietošanas nozīmes vispirms jāmin apģērba saspraušana un saturēšanai nepieciešamās rotas, kas lietotas gan ikdienas, gan svētku tērpos. Īpaša nozīme ir svētku rotām, ko nelietoja katru dienu. Pie pirmās grupas pieder rotadatas un saktas, bet pie otrās grupas — kakla un krūšu rotas, aproces, gredzeni.

Ar rotadatām un saktām sasprausti krekli, villaines, jakas. Rotadatas apbedījumos bieži atrod plecu rajonā, tāpēc ar tām, šķiet, bijusi piesprausta villaine, saktas parasti novietotas krūšu rajonā. Tas liecina, ka ar vienu vai vairākām mazāka izmēra saktām sasprausts krekls, bet villaine — tikai ar vienu lielāku saktu. Ja apbedītajai līdzī dotas vairākas saktas, tās saspraustas villaines audumā.

Parasti pēc kapā līdz dotā inventāra var noteikt apbedītā nodarbošanos, mantisko un sabiedrisko stāvokli viņa dzīves laikā. Tā pamatā ir atziņa, ka bēres mēs nosacīti varam pielīdzināt Jurgiem, t. i., gadījumam, kad cilvēks ar visu savu mantu pārceļas uz jaunu dzīvesvietu, kur viss notiek tāpat kā iepriekšējā dzīvē.

Visgrūtāk ir noteikt apbedītā cilvēka sabiedrisko stāvokli. Ar politisko, ekonomisko vai reliģisko varu apveltītam cilvēkam noteikti ir bijušas kādas atšķirības zīmes, kāds īpašs priekšmets, kas dots līdzī arī pēcnāves dzīvē.

Tam vajadzētu būt priekšmetam ar iespējamu simbolisku nozīmi, tātad, piemēram, vīrieša rotai, kura sastopama reti, bet katrā kapulaukā. Tā apdarei un pielietotajiem materiāliem jāizceļas ar ko īpašu. Bez tam apbedījumā, kurā ir šis līdzdotais priekšmets, nedrīkst būt nabadzīgs pārējais inventārs. Šāds piemērs ir latgaļu pūcessakta (1.3.att.).

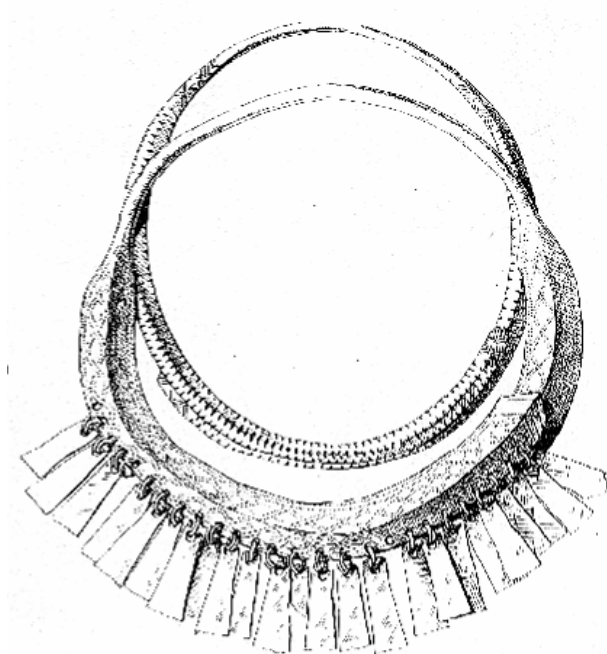
1.3.att. Pūcessakta

Kā zināms, tā sastopama 8.—9. gadsimtā un atrasta ļoti reti, turklāt tikai vīriešu apbedījumos. Daži piemēri ilustrācijai.

- Zvirgzdenes Kivtu kapulauka iegūta viena 8. gadsimta pūcessakta;
- Kokneses Kalniešu kapulaukā — divas;
- Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā — viena 9. gadsimta pūcessakta;
- Ludzas Odukalna kapulaukā — viena;
- Aglonas Kristapiņu kapulaukā — divas pūcessaktas.

Arī pārējais inventārs šajos apbedījumos atbilst iepriekš izteiktajam pieņēmumam. Jāsecina, ka nav pamata apšaubīt pūcessaktas valkātāja atšķirīgo stāvoklī līdzcilvēku vidū. Šādas rotas valkātājs tiek uzskatīts par sava laika sabiedrības vadoni (25, 147.-150. lpp.).

Viens no pazīstamākajiem maģiskajiem aizsardzības līdzekļiem bija aplis. Latviešu tautas ticējumos varam atrast daudz piemēru apļa aizsardzības pielietojumam Kad varonim uzbruka atdzīvojušies miroņi vai ar nelabiem spēkiem saistīti plēsīgi zvēri, viņam bija jānovelk ap sevi aplis uz zemes vai grīdas. To izdarīja ar koku, ogli vai krītu. Ļaunums novilktajai robežai pāri netika, un notikuma varonis bija pasargāts, līdz lēca saule — visu sildītāja un sargātāja. Saule bija dominējošā zīme latgaļu rotās.

Uzskatāms piemērs maģiskā apļa pielietojumam rotās ir daudzveidīgie un lielā daudzumā atrastie kaklagredzeni (1.4. att.).

Latgaļu un arī Kuršu greznumlietu klāstā kakla gredzens bija tipiska sieviešu rota. Protams, varēja darīt tā kā pasakā — novilkt ap sevi briesmu brīdī riņķa robežu, bet burvji, skauģi un citi ļaunie varēja uzglūnēt jebkur un jebkurā diennakts laikā. Lai justos aizsargāta, sievietē sev ap kaklu uzlika maģisko apli, izteiktu metāla kaklariņķa formā (10, 107.-110. lpp.).

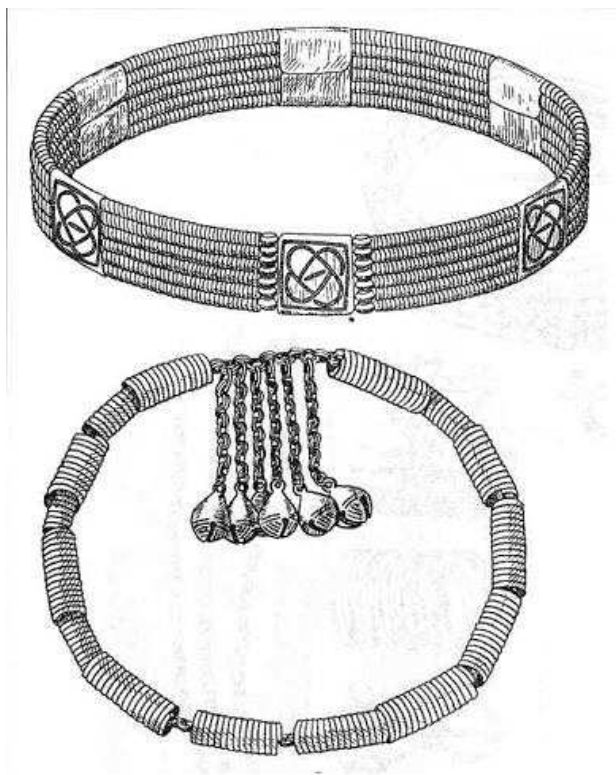
1.4. att. **Kaklagredzens**

Senajos priekšstatos metāls, līdzīgi kā uguns, bija dievu dāvana. Cilvēki ticēja, ka pašam materiālam piemīt pārdabiskas īpašības. Tika uzskatīts, ka maģisku darbību rezultātā tika atbrīvoti pārdabiskie spēki, cīņa starp labo un ļauno saasinās. Tādā brīdī rituāla dalībniece viegli varēja kļūt par upuri ļaunajiem spēkiem. Tāpēc pie goda tērpa - tērpa, kurš tika

izmantots ģimenes un gadskārtu maģiskajās izdarībās, uzlika tik riņķu, cik katrai valkātājai bij. Ne tikai viens amulets, bet vesela maģiskās aizsardzības un labklājības nodrošināšanas sistēma staroja no lepna rotu komplekta, kas greznoja goda tērpu.

Kaklariņķi mirušajām doti līdzī Aizsauls dzīvē gan pa vienam, gan diviem, trijiem, bet dažos gadījumos pat seši. Kaklariņķi nēsāti cits virs cita un pēc lieluma saskaņoti tā, lai neaizsegtu viens otru. Nereti reizē ar vairākiem kaklariņķiem nēsātas stikla kreļļu un kauri gliemežvāku kaklarotas, turklāt pēdējās bijušas iecienītākas. Bieži sastopamas greznas važiņu rotas. Kā kaklarotas, tā važiņrotas reizēm papildinātas ar zvārgulīšiem, krustiņiem, monētpiekariņiem un dzintaru.

Vesels maģisko priekšstatu komplekss ietverts latgaļu meitenes lepna galvasrotā — lentveida vainagā (1.5. att.).

Vainadziņš, zeltīts aplis virs meitenes auguma, tika uzskatīts par saules simbolu. Vispirms jau kā aplis tas nodrošināja maģisko aizsardzību galvai, līdzīgi kā kakla—krūšu daļai to nodrošināja kaklariņķi.

Līdz šim nepieminēta detaļa lentveida vainaga kompozīcijā ir ķemmes piekars. Tas iekārts vainaga bizes vienā no važiņām starp piekariņiem un zvārgulīšiem. Parasti tā ir tikai simboliska metāla ķemme, kura matu sukāšanai nevarētu būt domāta. Reizēm piekariņu pušķī atrodama īsta kaula ķemmīte (1.6. att.).

1.5. att. Vainagi

Pazīstams pasakas motīvs stāsta par meiteni, kuru nolaupījis velns, ragana, burvis vai pūķis. Viņš meiteni paslēpj savā pilī, alā vai citā baismīgā vietā, kur nu pasakai paticis klausītāju aizvest. Meitenes līgavainis dodas viņu izpestīt. Viņam izdodas mīļoto izzagt, un abi bēg no drūmās vietas. Burvis vai ragana, protams, dzenas viņiem pakaļ. Kad teju teju ragana būs bēgļus panākusi, viņi nosviež zemē ķemmi. Tūlīt starp bēgļiem un vajātāju izaug biezs mežs.

Pasaka tēlaini vēstī, kā ragana, zobus lauздama, trīs dienas graužas cauri apburtajam mežam. Pasakā uzzinām par ķemmi piemītošajām maģiskajām spējām. Par ķemmi stāsta arī latviešu tautas tradīcijas. Jāņu vakarā saime dodas līgot uz Jāņu kalnu. Projām ejot, istabā, kūtī, sētā, jūmtā tiek sasprausti asi priekšmeti, lai atbaidītu raganas. Te minēti naži, izkaptis, adatas un tostarp arī suseklis. Suseklis ir ķemmes senais nosaukums (10, 98.-103. lpp.).

1.6. att. Ķemmes piekariņš

Pastāvēja uzskats, ka tādos īpašos gadījumos kā saulgriežos un saulstāvjos pasaules lietu kārtība atdzima no jauna. Tajā pat laikā aktivizējās arī tumsas spēki. Tie ieguva lielākas spējas kaitēt cilvēkiem, darīt savus ļaunos darbus un traucēt pasaules atdzimšanai. Tad bez citas aizsardzības maģijas talkā tika ņemti asi priekšmeti. Uz asumiem sadūrās raganas. Ar tiem tika atvairīts skauģa skatiens un burvja ļaunie nodomi. Tādējādi vainaga bizes ķemme iegūst savu skaidrojumu. Ļaunuma atvairīšanai kalpo arī zvārguļu un piekariņu dzidrās skaņas.

Ar šādu greznu un brīnumainām īpašībām apveltītu rotu meitene varēja droši doties lielajā dzīvē.

Greznajoties rotu komplektā, kā pirmā uz kakla tika likta važiņrota. Šī kakla un krūšu rota raksturīga tikai latgaļu un sēļu kultūras reģionam. **Kurzemē** tika lietotas pavisam atšķirīgas kaklarotas, gan no stikla pērlītēm, gan kauri gliemežvākiem un dažādiem metāla piekariņiem. **Latgaļu** važiņrota sastāv no puslokā izlocītas plāksnītes, kuras gali iešķelti un veido dekoratīvas cilpas. Tajās stiprinās važiņrotas savienojuma riņķi ar četrām līdz sešām važiņu rindām, piekariem un zvārguļiem (1.7. att.).

1.7. att. Kaklariņķi un važiņrota

Lociņa važturis kalpojās ne tikai rotas saturēšanai, bet bijis arī par atbalstu kaklagredzeniem, ar plato, gludo loku pasargādams kaklu no to smaguma un kustības. Par šī apgalvojuma pareizību liecina dzēla raksta izdiluums važtura lociņa virspusē (10, 105.-106. lpp.).

Arī aproču nēsāšanā vērojamas zināmas likumsakarības. Aproces nēsāja kā **latgaļi** tā **kurši**, atšķirības pārsvarā ornamentācijas paņēmienos (1.8.att.).

Aproces parasti abās rokās bija vienādas. Ar inventāru bagātos apbedījumos atrastas pat līdz trim aprocēm uz katras rokas. Piemēram, Kauguru Beitu **latgaļu** kapulaukā 3, kopā apbedītajai sievietei uz labās rokas atradās divas bronzas aproces ar zvērgalvu galiem un viena bronzas spirālaproce, tādas pašas aproces arī uz kreisās rokas.

1.8.att. Latgaļu zvērgalvu aproce

Aproču izmēri, ornamenti, gatavošanas veids liecina, ka tās pasūtītas pie rotkaļa uzreiz pa pāriem. Spirālaproce bija rota, kuru senatnē noteikti vajadzēja gatavot, rūpīgi piemērojot pasūtītājam. Bezgalīgi daudzie šo rotu atradumi ir līdzieni vīti — loks pie loka. Šādu aproci uzvilkt, ja tā nav piemērota rokai, ir visai problemātiski. Ja aproce ir par mazu, velkot deformējas tās vijumi. Ja spirāle ir par lielu, tad, uz rokas uzvilktā, tā noslīd lejā plaukstu virzienā un neizskatās glīti. Vēl joprojām nerimst strīdi par to, vai spirālaproces valkātas virs krekla piedurknēm vai uz kailas rokas. Apbedījumi vairāk norāda uz pēdējo iespēju. Tiek uzskatīts, ka aprocei vajadzētu saturēt kopā krekla platās piedurknes (3, 189.-191. lpp.).

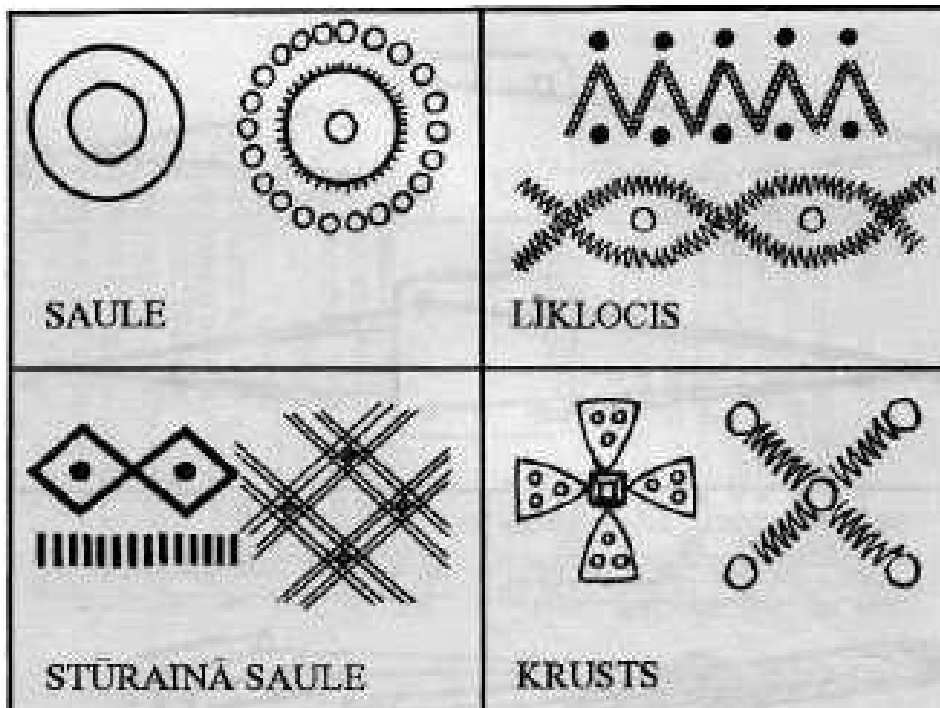
Spirālaproces baltiem un somugriem pazīstamas jau kopš agrā dzelzs laikmeta. **Latgaļu** arheoloģisko izrakumu materiālā tās parādās jau septītajā gadsimtā. Aproču galos reizēm izurbti caurumiņi zvaniņu iekāršanai. Vēlīnākajām aprocēm lentes platums samazinās, līdzās trīsstūrim parādās arī segmenta šķērsriezums. Reizēm šādām aprocēm gali pārkalta šaurāki un ar atlocīta āķa palīdzību aizkabināti aiz blakus vijumiem. Tas darīts, lai samēra plānais materiāls valkājot nelocītos, lai rota nezaudētu vijumu blīvumu. Vēlīnākajām aprocēm arī vijumu skaits pieaudzis. Parasti to ir ap divpadsmit, bet reizēm sasniedz pat piecpadsmit. Spirālaproces ir tipiska sieviešu rota (10, 119.-120. lpp.).

Kopā ar spirālaprocēm nēsāja arī citu veidu aproces. Vidējā un vēlā dzelzs laikmeta pirmajā pusē tās bija arī **latgaļu** manšeta aproces (*1.9. att.*).

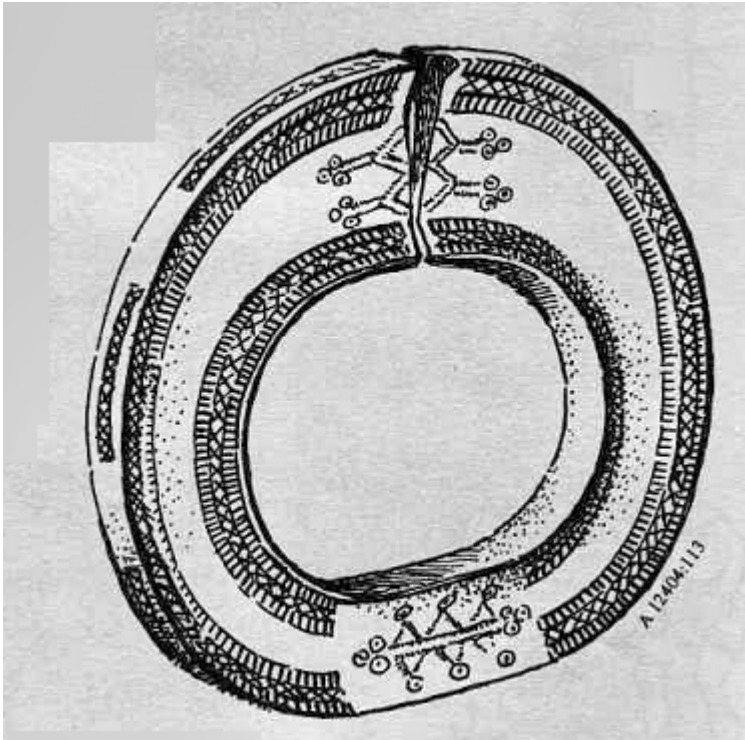

1.9. att. Latgaļu manšetaproces

Pastāv uzskats, ka manšetaproču agrīnās formas veidojušās no zemgaļu aprocēm ar vidusšķautni. Evolūcijas rezultātā manšeta-proce sasniegusi savu klasisko formu — tā kalta no plāna skārda ar dobu vidusšķautni. Aproce kļuvusi ne tikai vieglāka, bet ieguvusi arī lielāku laukumu rotāšanai. Šāda attīstība sevišķi attiecināma uz manšetaveida aproču valkāšanas posma otro pusi. Ornamentālais raksts kļuvis dekoratīvāks un mākslinieciski interesantāk izteikts. Lai gan mākslinieciskā izteiksme pilnveidojusies, rotas pamatjēga palikusi tuva iepriekšējai. Vēl aizvien aproču dominējošais raksts ir slīpie krusti, rotāti ar saulīšu zīmēm (3, 229.-233. lpp.). (1.10. att.).

1.10. att. Uz manšetaproces attēlotie simboli

Atšķirīgs tips ir masīvā karavīra aproce, kuru atrod tikai uz kreisās rokas, kas varēja uztvert un daļēji neutralizēt pret vairogu saņemtos triecienus cīņas laikā. Šī aproce ir atrodama tikai **latgaļu** arheoloģiskajā materiālā. Pētījumi rāda, ka to nēsāja rokā, kurā turēja vairogu un tās masīvā uzbūve bija nepieciešama lai uzņemtu pa vairogu saņemtos triecienus (7, 96. lpp.). (1.11. att.)

1.11. att. Latgaļu karavīra aproce

Tautasdziesma vēstī, ka "pilni pirksti abas rokas zelta grieztu gredzentiņu". Folklorā nemelo. Gredzeni kā **latgaļiem** tā **kuršiem** nēsāti, gan vienas, gan abu roku pirkstos, un nekādi simetrijas principi šeit nav novērojami. Apbedījumos atrod līdz desmit un pat vairāk gredzenu. Lielākā daļa no tiem ir spirālgredzeni (1.12. att.). Tautā runā, ka spirāles vijumiem esot spēja aizvadīt sliktās enerģijas. Tāpēc, ja gredzena gali atvērti, pamīšus ejoši, tad tāds pirkstu rotājums esot pareizs un veselības uzlabošanai derīgs.

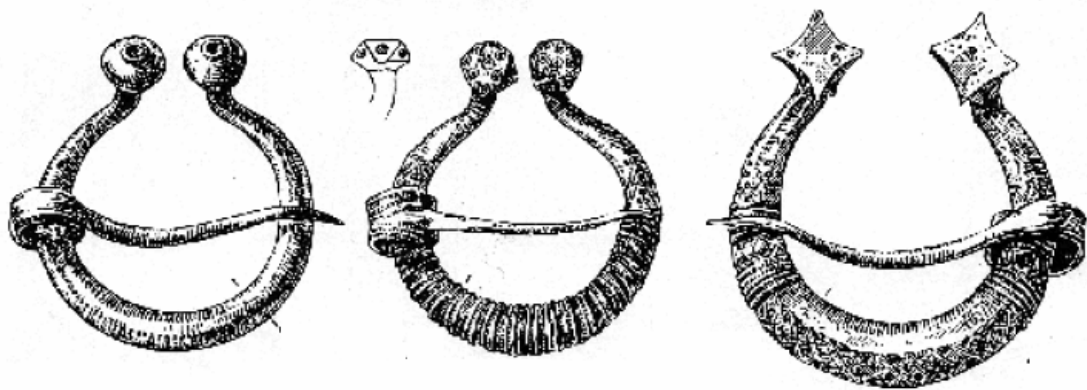
1.12. att. Spirālgredzeni

Pētījumi liecina, ka senajam rotkalim Latvijas teritorijā nebija plaši pieejama iekārta, ar kuras palīdzību gredzena stīpiņu varētu aizlodēt vienā punktā. Šodien šim mērķim kalpo gāzes deglis. Izrādās, ka nav ļaunuma bez labuma. Pateicoties mazas asas liesmas iztrūkumam, seno baltu, tostarp arī **latgaļu** rotkaļi spēja izveidot veselu spirālgredzenu kultūru, kas raksturīga tikai minētajām tautām (1.12. att.). Mūsu apskatāmajā laika periodā gredzenu veidi dažādojušies. Vīrieši, bez ierastajiem spirālveida pirkstu rotājumiem, sākuši valkāt gredzenus ar vītu, imitēti vītu vai pītu priekšpusi. Šai grupai pieskaitāms arī mūsdienās populārais Nameja gredzens. Tāpat kā pēdējam senču novada ķēniņam Namejam, par Vadoni dēvētajam prezidentam Kārlim Ulmanim dzimtā puse bija Zemgalē. Lai norādītu uz varas pēctecīgu pārmantotību, sudrabā kaltais gredzens ar pīto priekšpusi tika nosaukts zemgaļu vadoņa vārdā un veltīts tā laika Latvijas prezidentam. Vēsturiskās ziņas par ķēniņu Nameju beidzas ar viņa karagājienu uz Prūsiju 1281. gadā. No tā, cik zināms, valdnieks nav atgriezies. Protams, vēsturisku ziņu par to vai ķēniņš Namejs tiešām valkājis šādu gredzenu nav, bet arheoloģiskajā materiālā Nameja gredzeni ir atrodami. Gredzens jaunu dzīvi sāka pēc Otrā pasaules kara, kad trimdā dzīvojošie latvieši sāka to nēsāt kā savas tautas pazīšanās zīmi (10, 122.-127. lpp.).

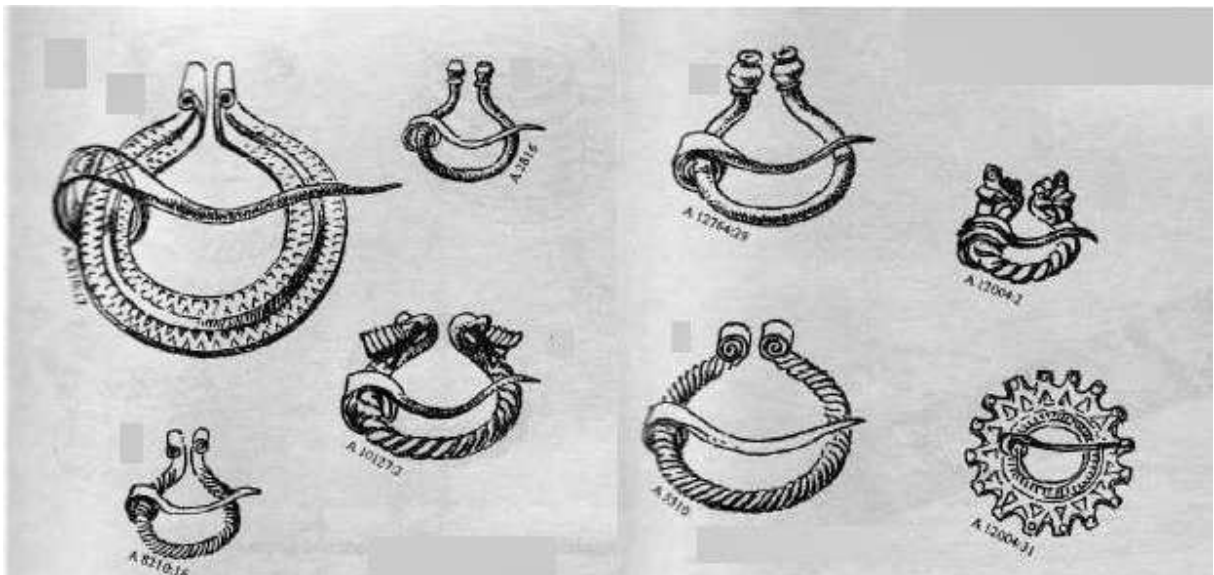
Viens no gredzenu nēsāšanas motīviem, protams, saistījās ar vēlmi izrādīt savu turību. Šajā sakarā jāieklausās, ko saka maģijas un mītu pētnieks angļu zinātnieks Džeimss Freizers par dažām tradīcijām, kas saistītas ar gredzenu valkāšanu un kuras piekopusas senās tautas. Grieķijā valdījis uzskats, ka gredzeni, tāpat kā aizsieti mezgli, kavējuši mirstoša cilvēka dvēselei pamest ķermeni. "Tas, kas kavē dvēseles iziešanu no ķermeņa, var traucēt ļauniem gariem tajā ieiet, tāpēc gredzenus izmanto kā amuletus pret dēmoniem, raganām un spokiem. Pēc lapzemiešu ierašām, cilvēks, kam jāiezārko līķis, saņem no aizgājēja piederīgajiem vara gredzenu un nēsā to uz labās rokas, līdz mirušais ir ielaists kapā (14, 103. lpp.).

Vidējā dzelzs laikmetā **latgaļu** sadzīvē ienāca pakavsaktas. Bieži vien **kuršu** pakavsaktas apdarē bija vienkāršākas (1.13. att.) nekā **latgaļu** saktas, kas izcēlās ar bagātīgu ornamentāciju (1.14. att.). Acīm redzot, savu popularitāti tās ieguva ērtās pielietojamības dēļ. Pakavsaktas atšķiras kā ar loka, tā galu veidojumu, kas savukārt atkarīgs no darināšanas tehnikas. Kaltajām saktām loks ir vai nu trīsstūra šķērsriezuma, vai tordēts. To galu izveidei visbiežāk lietots atrofējums (14, 94. lpp.).

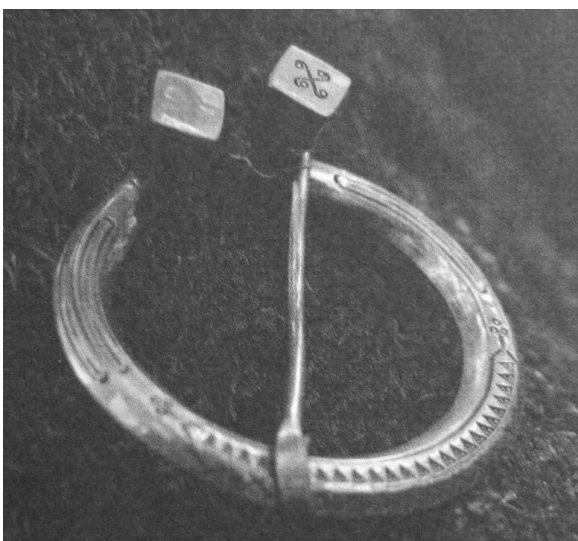
Pakavsaktas nēsājuši kā vīrieši, tā sievietes. Mazākās saktiņas izmantotas krekla apkakles saspraušanai. Ar lielākām aizdarinātas sieviešu villaines un vīru vamži. Apmetņa aizspraušanai lietotas lielās pakavsaktas ar skaldņotajiem galiem. (1.13. att.)

1.13. att. Kuršu pakavsaktas at magoņu un skaldņotiem galiem

1.14. att. Latgaļu pakavsaktas

1.15. att. Pakavsakta ar ugunskrusta motīvu

Par pakavsaktu izcelsmi domas dalās, jo šī veida saspraudes pazīstamas gan austrumos, gan rietumos no Baltijas jūras. Grūti spriest, no kā pakavsaktu aizguvuši romieši, taču viņiem šis ērtais apģērba sastiprināšanas rīks bijis labi zināms. Par pakavsaktas nozīmi daži pētnieki izteikuši domu, ka tā varētu būt saistīta ar mēness simbolisko attēlojumu (E. Brastiņš, Ēd. Paegle, J. Bīne).

Uz lepņāko pakavsaktu lokiem redzam rakstus, kas risina kosmogoniskas tēmas. Saktu skaldņotajos galos reizēm parādās ugunskrusta motīvi (1.15. att.). **Latgaļu** rotās šī zīme citur nav sastopama. Toties jo bagātīgi tā pārstāvēta villaiņu rakstos (33, 60. lpp.).

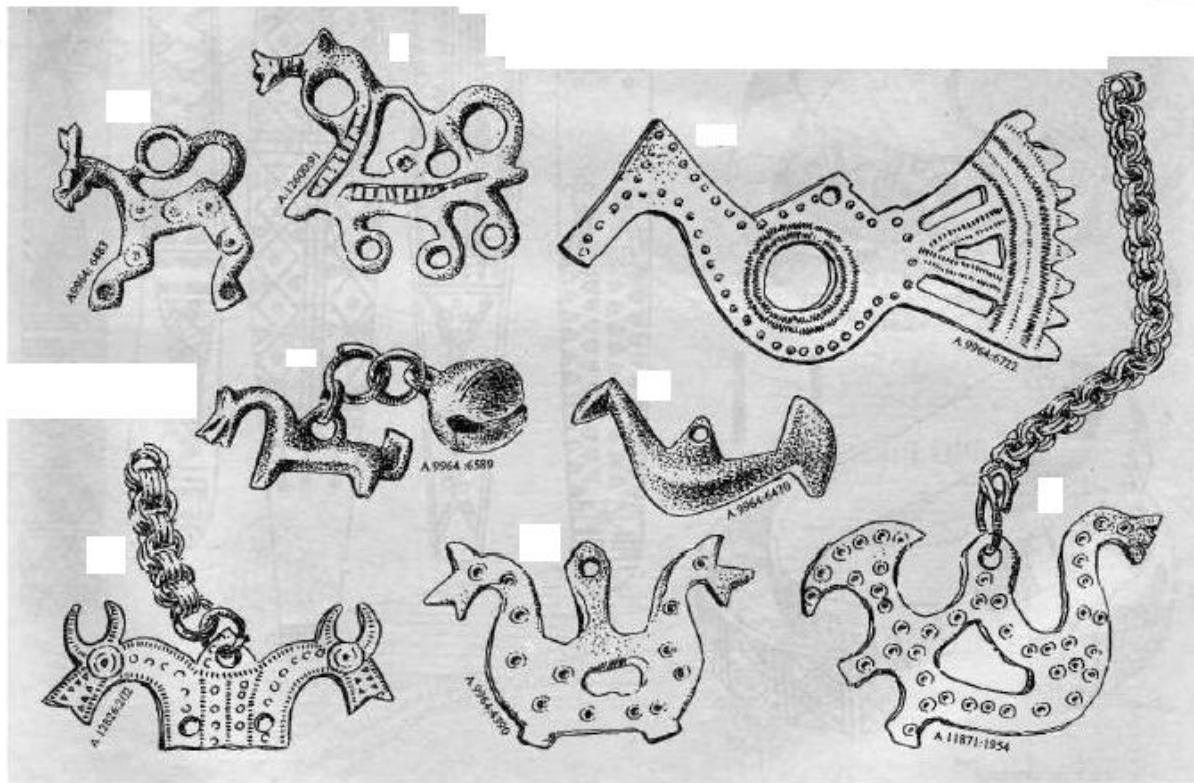
Arī rotu stilizētās zvērgalvas ne reizi likušas aizdomāties, ka tās simbolizē pūķus, čūskas, un vai nevar būt, ka citā gadījumā to nozīme saistās ar lepņajiem saules kumeļiem, īpaši par to liek domāt zoomorfās pakavsaktas, kuru gali vairāk līdzinās lieto zirdziņu galvām nekā zalkšu galvām populārajās zvērgalvu aprocēs (1.16. att.). Saules kumeļi labi pazīstami arī citu tautu mītos, zirga kults bija izplatīts gan Lietuvā, Latvijā, gan Igaunijā tāpēc Ventspils muzeja arheologs Uldis Ābiķis uzskata, ka šajās pakavsaktās noteikti ir attēlotas zirga galvas ar plaši izplestām nāsīm.

1.16. att. **Zvērgalvu pakavsakta**

Nav īsti skaidrs, kā tad pareizi būtu jāsprauž pakavsakta. Arheoloģisko atradumu attēlos tās redzamas uz augšu un uz leju vēršiem galiem. Domstarpības sākās, satiekoties latviešu, lietuviešu un igauņu pakavsaktu valkātājiem. Izrādās, ka mūsu brāļu tautas saktu galus vērš uz leju. Seno **latgaļu** rotu paraugiem reizēm saktas loka vidusdaļā bijusi izveidota cilpiņa, kur piestiprināt važturi ar piekariņiem. Te nu nekādā gadījumā gali uz leju neiederas (10, 131. lpp.). Arheoloģiskajos izrakumos **Kurzemē** arī atrastas saktas, uz kuru apakšējā loka ir uzvērti gredzeni, ādas sloksnītes ar monētu piekariņiem un pat nelieliem nažiem- tas viss norāda, ka Latvijā saktas nēsātas ar galiem uz augšu.

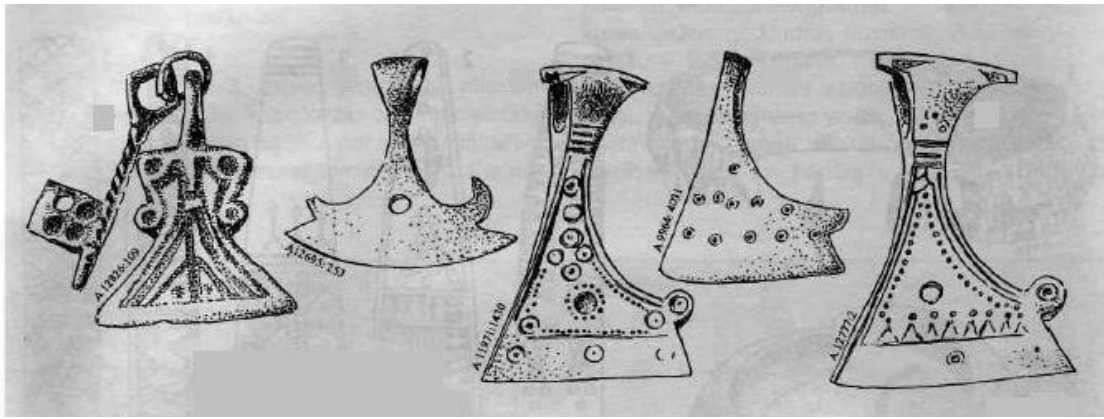
Vēlā dzelzs laikmeta kulta ainu nevar izsmeļoši raksturot, ja neaplūko dažādus piekariņus - amuletus. Īpaši te būtu akcentējama zirga tematika (1.17.att.).

1.17.att **Zirgu un putnu amuleti**

Aplūkojamā laikposmā gan **kuršiem**, gan latgaļiem ir izplatītas dažādi veidotas zirga figūriņas - piekariņi.

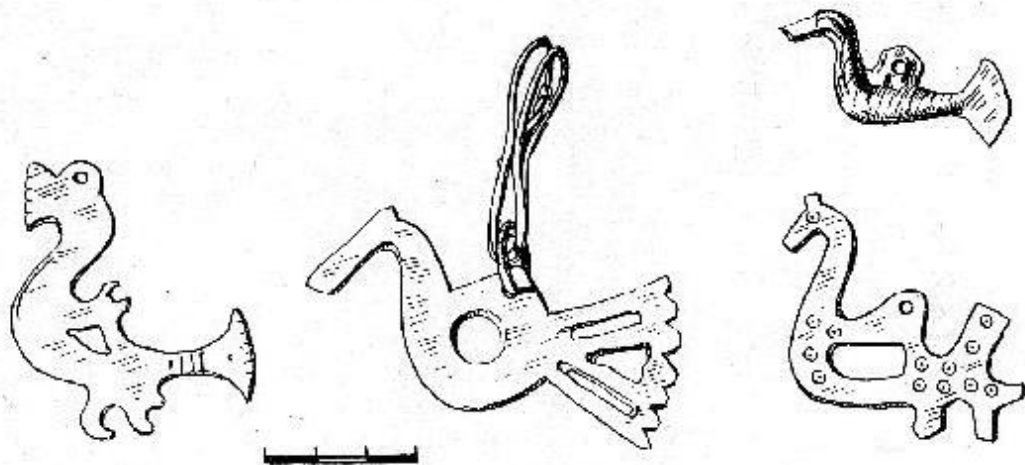
Vairāku veidu piekariņu (t.s. plastisko zirdziņu) izgatavošana lielākajos vietējos amatniecības centros, galvenokārt Daugmales pilskalnā, ir pierādīta. Šādas figūriņas atrod arī mūsdienu Krievijas, Igaunijas un Somijas teritorijā. Jauns motīvs, kas acīmredzot saistāms ar somu tradīcijām, ir jātnieka attēlojums. Daugmales pilskalnā un Salaspils Laukskolas kapulaukā atrastās figūriņas liek domāt, ka arī tās izgatavotas Daugmalē. Tā kā figūriņas attēlo bruņotu jātnieku, var secināt, ka senajam solārajam kultam uzslāņojusies jauna ideoloģija, kas saistās ar karadraudzes rašanos. Uz to norāda arī atsevišķi apbedījumi, kuros karavīrs apbedīts kopā ar zirgu, - šādi apbedījumi nelielā skaitā sastapti sēļu teritorijā (33, 86.-103. lpp.). Ar šo tematiku sasaucas arī Latvijā atrastie miniatūrcirvīši, kas plaši pārstāvēti kā baltu, tā somu kultūras apgabalā (1.18. att.).

1.18. att. **Miniatūrcirviņi**

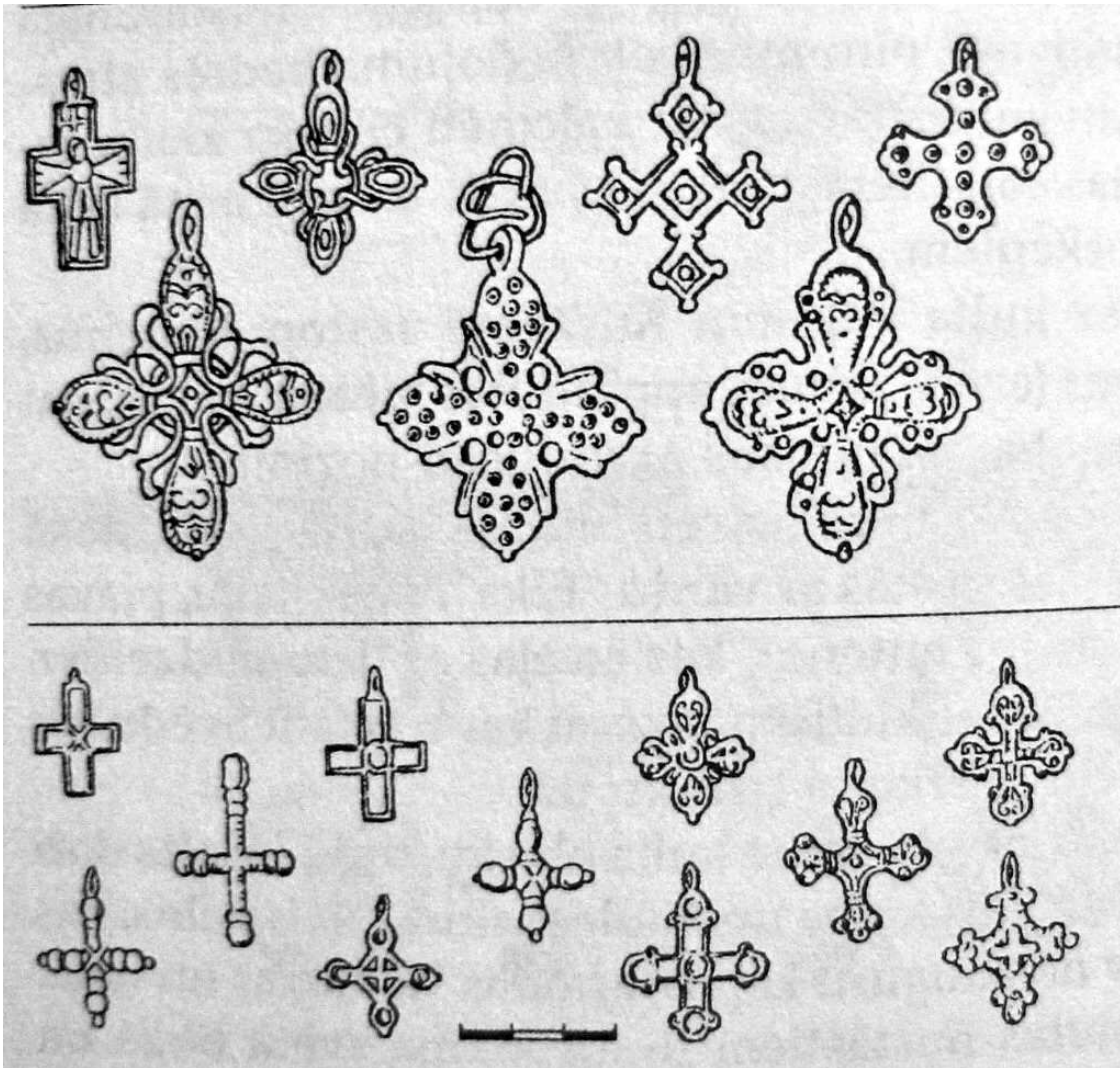
Šādi cirviņi zināmi arī senkrievu teritorijā. Iespējams, šeit vērojama līdzība ar skandināvu Tora āmuriem.

Kā liecina arheoloģiskais materiāls, vēlajā dzelzs laikmetā kulta tradīcijas nebija pilnībā noslēgtas sistēmas. Somiem raksturīgos putniņu un dzīvnieku figūriņu piekariņus lietoja arī balti, īpaši zemgaļi. Zirgs un putns kosmogoniskajā modelī saistīti ar saules diennakts ceļu pa debesu loku, kā arī caur apakšzemes pasauli. No rīta saule dodas debesu ceļā divu kumeļu aizjūgā. Šis motīvs plaši pārstāvēts saules tautasdziesmās. Savukārt lībiešu un igauņu rakstos vērojamas tās pašas zīmes, kas kuršu, zemgaļu, latgaļu un sēļu rakstos. Par atšķirības zīmi var uzskatīt **latgaļu** vīriešu svārku priekšpusē nēsātos putnveida piekariņus ar knābī un astē iekabinātām trapecveida mēlītēm, kuri konstatēti ar inventāru bagātos apbedījumos(33, 119.-120. lpp.). (1.19. att.).

1.19. att. **Putnu piekariņi**

Kopš 11. gs. vērojama arī kristietības ietekme, par ko liecina salīdzinoši liels skaits ievestu un uz vietas darinātu krustiņu - Daugmales pilskalnā vairāk nekā piecdesmit. Katoļticīgo krustiņi bija bagātīgāk ornamentēti un masīvāki, kamēr pareizticīgo krustiņi bija daudz vienkāršāk veidoti (1.20. att.).

1.20. att. Katoļu un pareizticīgo krustiņi

Neskatoties uz neatlaidīgo kristianizāciju baltu reliģiskās sistēmas paliekot konservatīvas un saglabājot savas pamattēmas - solāro un agrāro, spēja uzņemt arī svešus elementus, iespējams, vismaz sākotnēji tos pakārtojojot vietējām tradīcijām. (33, 44.-45. lpp.).

1.2. Rotu ornamentācijas nozīme

Ļoti svarīga rotu sastāvdaļa ir to rotājums. Katrai zīmei senajās kultūrās pastāvēja sava konkrēta nozīme un pielietošanas iemesls. **Kurzemē** bieži tika pielietota agrārā simbolika un zīmes, kas aizgūtas no skandināviem. **Latgalē** izplatītas ir dažādas saules zīmes kā centrālais ornamenti, kā arī ticējumos izprastie pasaules uzbūves simboli (4, 36. lpp.).

Zīmes “Māras ūdeņi” līkloči bieži sastopami pie **latgaļiem** un **kuršiem** (1.21. att.).

1.21. att. Gredzens ar “Māras ūdeņu” simboliku

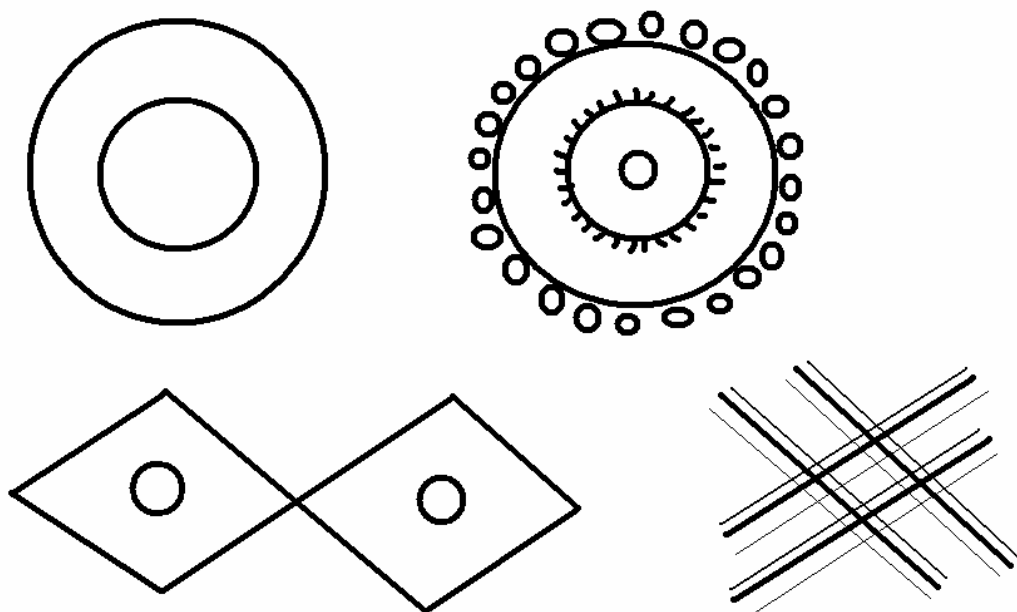
Piemēram, važiņrotas simbolikā nav grūti pamanīt līdzības ar vainaga bizi. Važtura loks ar ornamentāli iezīmēto saules ceļu tajā atgādina debesu loka arhitektūru. Pītie, vītie un ari važiņu rotājumi tiek uzskatīti par ūdens attēlojumu. Vainaga bizes važiņas saista ar auglīgo lietu no debesīm. Važiņrotas važiņu loks varētu nozīmēt pazemi — Māras ūdeņus (1.22. att.).

1.22. att. “Māras ūdeņu” simbolika

Mārtiņš Bruņinieks pētījumā "Senlatviešu Māra" tēlaini runā par ticējumiem, kas saistīti ar Māras valsti: "Apakšzemē verd avoti un akas. Ir daudz teiku par avotiem un noslēpumainajām mazgātājām. Arī mūsu tautasdziesmas bieži dzied par trim jaunavām, kas mazgājas avotos. Starp viņām parasti ir Māriņa vai māmiņa. Viņas nāk no apakšzemes, no veļu valsts un parādās dzīvajiem, bieži pie avotiem. Daudzas akas ir ļoti dziļas un par tām domā, ka tās ved apakšzemē. Arī pie mums ir paražas, kas saistītas ar aku, ar ziedoņiem akai."

Ļoti nozīmīgs simbols ir Saules zīme. To attēlo ļoti dažādi gan kā punktu, gan apli vai pat līdzīgu zvaigznītei (14, 135.-145. lpp.). (1.23. att.).

1.23. att. Saules simbolika

Senajos laikos pastāvēja uzskats, ka augums, kuru klāj apģērbs, ir pasargāts pret ļauno aci, raganu, skauģi utt. Darbarīki, ko lietoja auduma izgatavošanai, bija bagātīgi rotāti ar saules zīmēm. Ar tādiem rīkiem strādājot, arī darba rezultātam — audumam — vajadzēja pārmantot maģiskās aizsardzības spējas. Par to, ka ticība auduma brīnumainajām spējām bija dzīva vēl septiņpadsmitā gadsimta sākumā, liecina pazīstamais stāsts par Turaidas Maiju. Sapratusi, ka no varmācīgā polu virsnieka izvairīties neizdosies, meitene tam paziņo, ka viņas lakatam piemīt burvju spēks un tas spēj pasargāt pret zobena cirtieniem. Lai pierādītu savu vārdu patiesīgumu, Maija aicina virsnieku pārbaudīt lakata spējas uz viņas kakla. Virsnieks notic un nogalina Maiju. Ir noticis tas, ko viņš vismazāk gribējis, bet šis stāsts liecina, ka ticība auduma gabala pārdabiskajām spējām vēl tajā laikā ir bijusi pietiekami stipra (10, 111.-116. lpp.).

Audums sedz un sargā augumu, bet krekla izgriezuma daļa ir atvērta ļauno spēku piekļūšanai. Šeit kaklariņķis, kā saules simbols tiek likts maģiskā aizsarga lomā. Pirmais

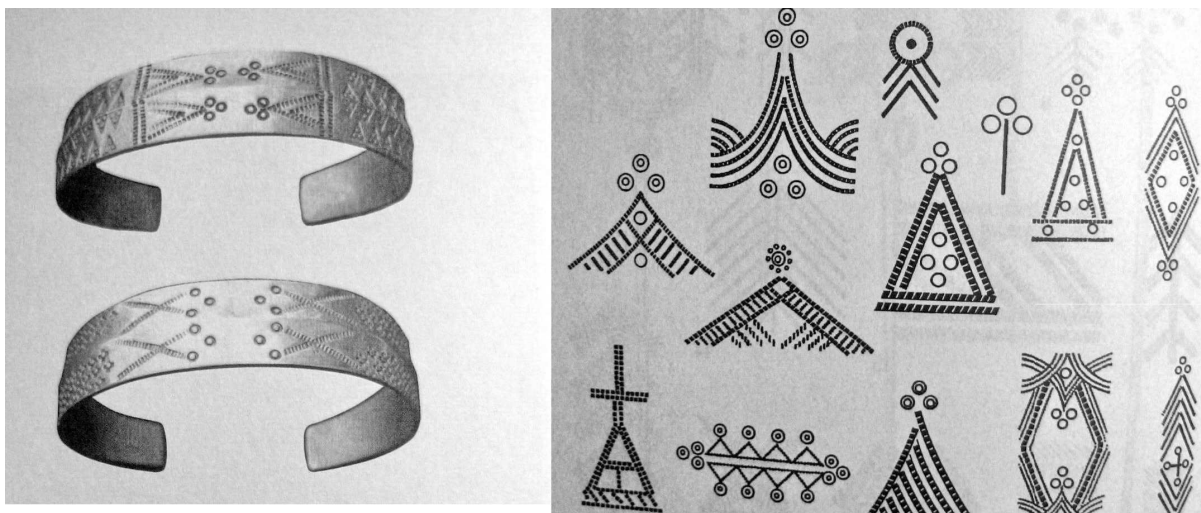
tiek uzlikts lielākā izmēra riņķis un tad mazākie (1.4. att., 1.24. att.).

Pasaules kalns saules zīmes un jumja apvienojums. Ļoti tipisks **latgaļiem**, bet bieži sastopams arī pie **kuršiem** (1.25. .att.).

Aproces vidusdaļā redzams no rakstiem brīvs laukums, kura pretējās pusē, ar smailēm uz vidu iekalti četri trīsstūrīši. To virsotnes rotā trīs aplīšu — saulīšu grupas. Etnogrāfiem un mitologiem šī zīme pazīstama ar nosaukumu "Pasaules kalns", ko uzskata par Visuma uzbūves modeli. Tajā atspoguļoti galvenie kosmiskās uzbūves elementi. Kalns atrodas pasaules centrā, tur, kur cauri iet tās ass — *axis mundi* (10, 111.-116. lpp.).

1.24. att. Latgaļu tērpa ar kaklariņķiem rekonstrukcija

1.25. .att. Pasaules kalna simbolikas varianti

Latviešu mitoloģiskajās dainās kalnam ierādīta nozīmīga vieta. No kalna lejā šaizemē pie ļaudīm jāļ vai brauc pats Dievs. Saulesmeita un Saule mīt kaut kur kalna galā vai aiz tā. Pār kalnu nāk un pār kalnu aiziet pazīstamās gadskārtu personifikācijas — Ziemassvētki, Metenis,

Lieldienas utt. Aiz kalna varētu atrasties teiksmainā Dižā sēta, Dieva sēta, kur mīt debesu dievības. Populārs dainu motīvs ir dūmi, kas kūp aiz kalniņa. Šajos gadījumos, iespējams, runa ir par Debesu kalna refleksiju uz zemes — par svētvietu, svētkalnu. Dūmu kūpēšana norāda uz to, ka kalna galā notiek rituāls, kura laikā tiek kurināta uguns un varbūt nests ziedojs uz uguns altāra. Var pieņemt, ka senie balti pasaules debesu daļu iedomājās kā divslīpu jumta konstrukciju. Jumts un tā dzejiskais līdzinieks "jums" ir tikai vārdu spēle (šeit arī Jumis). Vārdiem ir viena sakne, un tie izsaka vienu un to pašu jēdzienu. Triju aplīšu kombinācijā varam saskatīt sauli dienas apritē. Kreisās puses aplītis varētu būt lecošā saule, vidējais — saule zenītā, bet labajā pusē — noriets. Pieminētā mītiskā un rituālā kalna nozīme it labi saskan ar tā grafisko jumta attēlojumu latviešu folklorā un kalna zīmi seno latgaļu rotā. Aproces debesu daļu no nākamās rakstu grupas parasti norobežo divas punktētas, paralēlas līnijas. Aproces rakstā no Dieva debesīm (Pasaules kalna) svētība nāk pār zemi (līdztekus līnijām). Aiz zemes robežas sākas noslēpumainā Māras — Zemesmātes valstība. Tā var būt jūra vai pazeme, vai mirušo mājvieta. Aiz zemes robežas viļņveida rakstu veido mazie trīsstūrīši ar trim lāsītēm vidū (10, 114. lpp.). (1.26. att.)

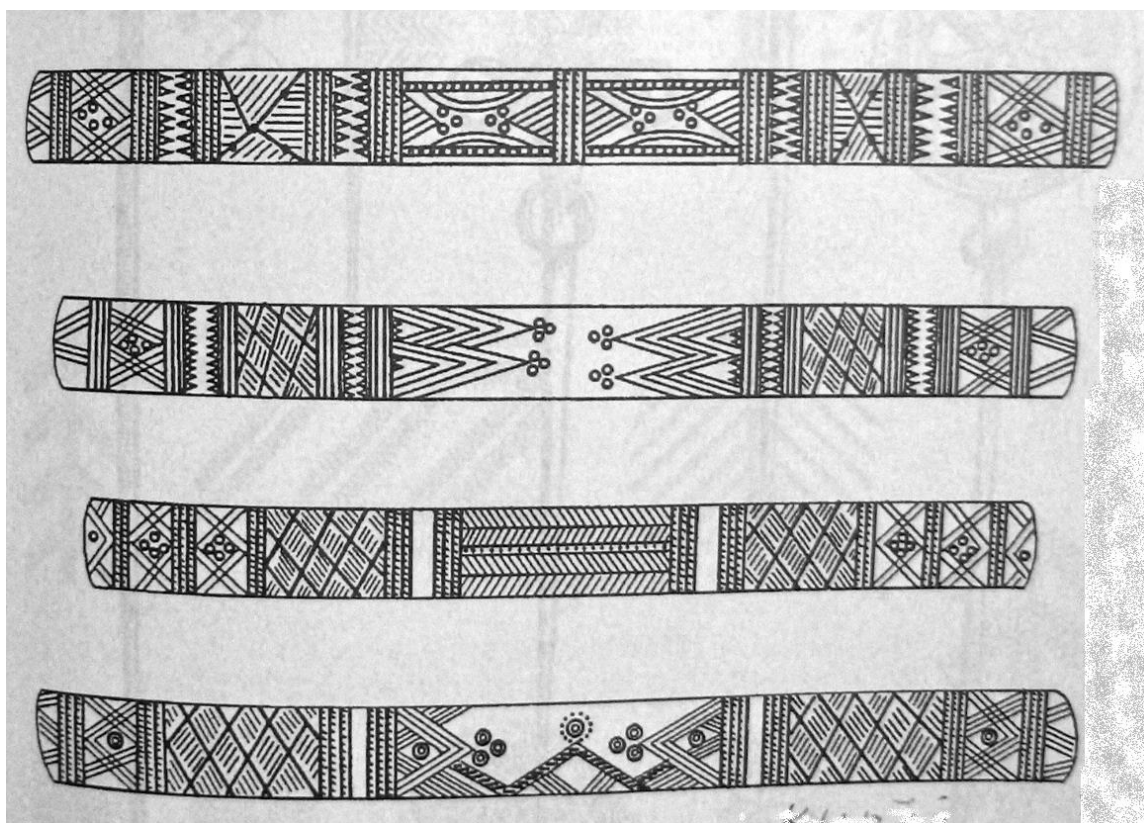

1.26. att. Aproce

Lāsīte vai vairākas lāsītes ierobežotā laukumā varēja nozīmēt dzīvību tās aizmetņa formā. Sēkla, ko sējam uz lauka vai glabājam apcirknī, ir tā pati cilvēka dzīvība — dvēsele, jo tā pat pēc nāves var būt paslēpusies jaunai dzīvei. Mazie trīsstūrīši līdz ar dzīvību nes sevī slēptu uguni vai gaismu. Ja aproces debesu daļā trīs saulītes rotājas pāri pasaules jumtam, tad caur pazemi tās pārvietojas, paslēptas trīsstūrīšu iekšpusē. Ja gaisma un svētība no debesīm brīvi

staroja pār pasauli, tad tagad, ieslēgta mazajos trīsstūrīšos, tā tiek iznesta cauri pazemei un jūrai. Varbūt Saule savu diennakts ceļu veic pa šo iezīmēto aproces loku? Nav izslēgts, ka tas ir tas pats ceļš, pa kuru pēc nāves aizceļo cilvēka nemateriālā daļa. Sērdieņu dziesmās rietošā saule lūgta aiznest nomirušajai māmiņai labu vakariņu. No dziesmām noprotams, ka Saules ceļš naktī šķērso veļu valsti (10, 91.-96. lpp.).

Agrārā simbolika īpaši labi saskatāma uz **kuršu** rotaslietām. Pētot seno slāvu (arī zemkopju) rakstus, šaha galdiņa zīmējumam līdzīgā kārtojumā veidotus ornamentus saista ar simbolisku aramzemes attēlojumu. Kvadrātu šķērslīnijas tiek uzskatītas par vagām uzartā laukā. Šāds raksts mums pazīstams no vidējā dzelzs laikmeta aproču ar paplašinātiem galiem rotājumā. Sīki kvadrātiņi un rombiņi ar punktiņu vidū, nozīmē sēklu. Laukums, aizpildīts ar šīm zīmēm, var nozīmēt apsētu lauku. Arī arheoloģe Ilze Loze rombveida rakstā ar padziļinājumu vidū uz indoeiropiešu tautu māla podiem saskata apsēta lauka motīvu. Attēlā aproču izklājums (33,177. lpp.). (1.27. att.)

1.27. att. Ornamentika uz kuršu lentveida aprocēm

Dieva svētība ar Debesu gaismu nāk pār apsētu lauku — blīvo rombiņu rakstu rindām. Ne tikai gaisma. Starp rombiņu rindām jo labi saskatāms viļņveida raksts, kas saistāms ar ūdeni — auglīgo lietu no debesīm. Ar lietus starpniecību Debesu Tēva apaugļotajā Zemē mūsu apsētais lauks nesīs bagātu ražu. Tāda varētu būt apskatītās aproces ornamenta ideja.

Kāda nozīme varētu būt zemes auglības mītiskajai norisei, kura rūpīgi iestrādāta daudzviet atrasto aproču ornamentā? Maģija māca, ka līdzīgais rada līdzīgo. Ja zemes auglība, kā arī

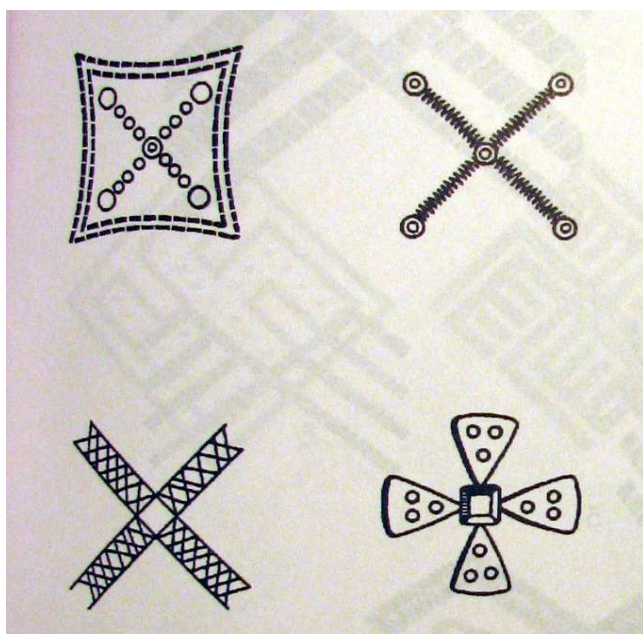
cilts un tautas labklājība bija ierakstīta un daudzināta pastāvīgi valkājamo rotu klāstā, tam pašam vajadzēja notikt arī reālajā dzīvē.

Arī manšetaprocēs manāma agrārā simbolika. Interesantus pētījumus šajā sakarā veikusi arheoloģe Baiba Vaska. "Balstoties uz iepriekš doto aproču ornamenta semantisko skaidrojumu, varētu pieņemt, ka A (agrīnākā) tipa neitrāli kosmisko jeb solāro ornamenta raksturu nomaina B (vēlīnākā) tipa zemes un auglības kultiem tuvāks rotājums, iespējams, tiešāk saistīts ar sievietes specifiskajām funkcijām seno **latgaļu** sabiedrībā. Interesanti, ka pārejas variantu aprocēs, izmantojot ornamentu konstrukciju līdzību, mēģināts apvienot abas tradīcijas," viņa secina (10, 120.-121. lpp.). (1.28. att.)

1.28. att. Latgaļu manšetaproču attīstība

Nereti arheoloģiskajās rotās parādās arī krusta simbolika. Akadēmiķis B. Ribakovs uzskata slīpo krustu par vienu no elkdievības iespaidīgākajiem simboliem plašā priekškrīstīgā laika kultūras reģionā (1.29. att.).

Annas Brigaderes pasakas varonis aizmieg pils pagalmā. Ragana, kas atnākusi Sprīdīti nosvēpēt, klāt netiek, jo viņš sakrustojis rokas uz krūtīm. Brigadere bija laba latviešu folkloras un tautas tradīciju zinātāja.

Gredzeni. **Latgaļu** gredzenu senākos paraugus pārstāv no trīsstūra

šķērsriezuma stieples kaltie spirālgredzeni.

1.29. att. Krusta attēli no senlietām

Nepārprotamais čūskas vijumu motīvs būs prasījies, lai to papildina ar citiem dekoratīvajiem elementiem un papildu laukumu gredzena idejas izteikšanai. Tādā veidā tas ieguvis vidusplāksnīti. Noplacinātā, profilētā trīsstūra vai segmenta šķērsriezuma plāksnīte dod iespēju gredzenu rotāt ar pasaules sakārtotības zīmēm (10, 122.-127. lpp.). (*1.30. att.*)

1.30. att. Gredzeni ar vidusplāksni

Ornamentā pārlicinoši iezīmējas saules ceļš debesu lokā. Ar imitēto vijumu vai skujiņas rakstu rotātajiem, reizēm arī pilnīgi gludajiem gredzena galiem bijis uzdevums apvīt vidējo, kosmiskās pasaules ideju nesošo daļu. Ieskatoties uzmanīgāk vidusplāksnītes gredzena konstrukcijā, jāsecina, ka tas pieder pie tās pašas spirālgredzenu grupas.

2. PEDAGOĢISKIE UN PSIHOLOĢISKIE NOSACĪJUMI MĀCĪBU SATURA IZVEIDEI KULTŪRAS VĒSTURĒ

Diplomdarba autors uzskata, ka vienam no kultūras kanona stūrakmeņiem ir jābūt kultūras vēsturei, kas mācītu savas tautas vēsturi, tādejādi izpildot kultūras kanona ieceri saglabāt nācijas kultūras savdabību, veicināt tās izpratni no šodienas skatu punkta. Virzot kultūras vēstures apguvi šādā virzienā, iespējams arī panākt gaidīto sapratni un toleranci pret citām kultūrām, jo tiks sniegti pamati, uz kuriem būs rasta iespēja salīdzināt dažādas kultūras. Mūsdienu pasaulei raksturīgas straujas pārmaiņas, kas ietekmē gan cilvēku ikdienas dzīvi, gan valstu un sabiedrības iekšējās un savstarpējās attiecības. Kā bērniem, tā arī viņu vecākiem nākas iepazīt jauna veida sabiedriskās attiecības, atrast savu vietu darba tirgū, veidot un piedāvāt savas zināšanas un prasmes iekļauties politiskajā un saimnieciskajā dzīvē. Vienlaikus nav pieļaujama personības identitātes, ētisko, morālo, kultūrvēsturisko vērtību zaudēšana.

2006. gadā Kultūras ministrija uzsāka projektu “Kultūras kanons”, kas ietver diskusijas par kultūras kanonu un saistās ar jautājumu par globalizāciju, multikulturālu sabiedrību, savdabības saglabāšanu. Jēdzienu “kanons” (gr. *Kanōn* – paraugs, mēraukla, norma) latviešu valodā skaidro kā kaut ko vispārpieņemtu, obligātu. Kultūras kanons mūsdienu izpratnē saprotams kā izcilāko un ievērojamāko mākslas darbu kopums, kas atspoguļo nācijas visu laiku nozīmīgākos sasniegumus kultūras nozarē. Tādējādi, demokrātiski veidots kanons ir līdzeklis šādas kopējas kultūras atmiņas radīšanai un izplatīšanai. Kanons savā ziņā ir institucionalizēta kultūras atmiņa. Kultūras kanona nepieciešamība Latvijā saistāma ar diskusijām par nacionālo identitāti, par Latvijas kultūras savdabību kopējā Eiropas kultūras telpā, tās saglabāšanu globalizācijas apstākļos, arī ar izglītības saturu skolās, sabiedrības integrāciju, sapratnes un tolerances veicināšanu, kopēju vērtību nepieciešamību. Kanona veidošana dotu iespēju veidot jaunu skatījumu uz kultūras pamatvērtībām – no šodienas skatu punkta. Piemēram, saistībā ar izglītības saturu vispārizglītojošās skolās ir spriests gan par mācību satura tēmām, gan par konkrētu faktu iekļaušanu vai neiekļaušanu, tomēr jautājumi paliek, bez tam, katra mācību tēma prasa savu īpašo pieeju. Demokrātiskie izglītības procesi veicinājuši brīvu izvēli literatūras un mākslas darbu apguvei skolās, izvairoties no vārda „obligāts”. Mācību priekšmetu programmās ir nevis uzskaitījums, kādas tēmas un kādi fakti būtu jāmāca, bet kas būtu jāzina konkrētā mācību priekšmetā konkrētā klasē (40).

2.1. Mācību satura teorētiskās nostādnes

Lai labāk izprastu jēdzienu mācību process, vispirms jānoskaidro jēdziens *pedagoģiskais process*, jo abi šie jēdzieni atrodas daļas un veselā attiecībās (1,30. lpp.). *Pedagoģiskais process*-mērķtiecīgi organizēta personu mijiedarbība personības attīstības un socializācijas veicināšanai. Process, kurā, atbilstoši pedagoģijas teorētiskajiem principiem, pedagoga, audzinātāja vadībā tiek īstenoti mācību un audzināšanas uzdevumi, veidojot izglītotu, attīstītu personību, un liekot pamatus tās sekmīgai socializācijai un aktīvai darbībai (22, 127. lpp.). Konkrēti formulētie mērķi pedagoģiskajā procesā palīdz saskatīt un sasniegt svarīgāko vispārīgajā mērķī (8, 662. lpp.).

J.A.Komenskis ir uzsvēris, ka mācību un audzināšanas process jāorganizē tā, lai skolēnos vienlaikus attīstītu intelektu un tikumību, bet uz radošu pašattīstību kā pedagoģiskā procesa būtību norādījis P.Kapterovs (16, 172. lpp.).

Ļ.Vigotska izveidotās teorijas pamatprincipi arī izsaka mācību un audzināšanas uzdevumu vienotību personības attīstībā

- izglītības process virzīts uz bērna personības attīstību;
- bērnu kreativitātes prasmju attīstīšana;
- skolēnam jābūt aktīvam mācību procesa dalībniekam;
- mācību process- tā ir skolēna un skolotāja mijiedarbība;
- mācību procesā jāievēro katra bērna individuālās īpatnības (37).

Jau 20.gs. divdesmitajos gados Latvijā tika pētīti mācību procesa jautājumi. K. Dēķēns uzsvēra, ka visām mācībām jābūt attīstošām.

A. Dauges pedagoģisko uzskatu pamatā ievērojama vieta ir darbības teorijai. E.Pētersons uzsvēra, ka labi mācību rezultāti sasniedzami, nodrošinot labvēlīgus psiholoģiskus apstākļus, pazīstot skolēnu spējas. Lai mācībās skolēni neizjustu nogurumu, jāamāca uzskatāmi, jāmotivē, un jāradina patstāvīgi strādāt.

J. A. Studenta uzskatu pamatā par mācībām un audzināšanu ir darbības teorija. Viņš uzskatīja, ka mācīšana un mācīšanās ir audzināšanas pirmfaktors.

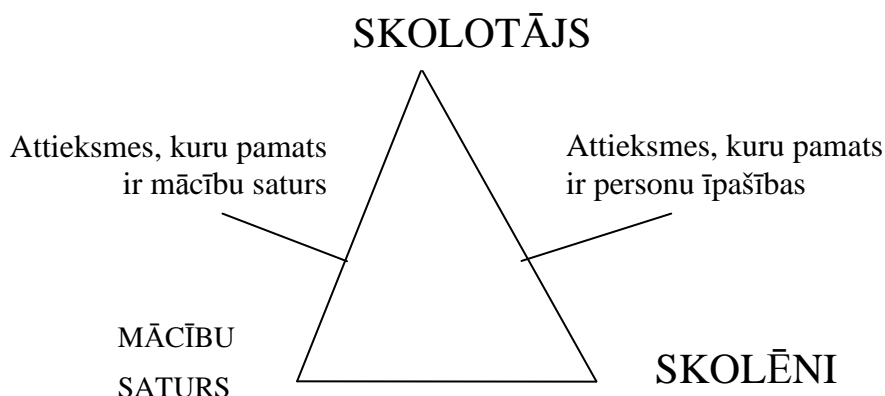
J. Greste īpašu uzmanību pievērta uzskatāmībai un skolēnu patstāvīgam darbam (1).

Psiholoģija devusi pamat atziņas attīstošo mācību teorijai, kuras prasa skolēna izziņas darbībai pārvarēt viņa spēkiem piemērotas grūtības pakāpi, līdz ar to paceļoties augstākā attīstības līmenī (1, 25. lpp.).

Mācību process- mērķtiecīgi organizētas mācīšanas un mācīšanās tiešā norise kā pedagoģiskā procesa sastāvdaļa, kurā ciešā skolotāja un skolēnu mijiedarbībā tik apgūta jauna informācija, papildinot zināšanas tiek attīstītas jaunas prasmes un iemaņas un tiek

nostiprinātas iepriekš iegūtās zināšanas, prasmes un iemaņas. Tas ir izziņas, saskarsmes un personības attīstības process (22, 97. lpp.).

Šo savstarpēji saistīto elementu mijiedarbība mācību procesā uzskatāmi redzama didaktisko attiecību trijstūrī. (2.1. att.)

2.1. att. Didaktisko attiecību trijstūris

Tātad, mācību procesu saturiski raksturo tā struktūrelementi: mācīšana un mācīšanās, kuru priekšmetiskie komponenti ir skolotāja un skolēna darbība, kā arī mācīšanas un mācīšanās līdzekļu efektivitāte. Doto struktūru sarežģī iekšējās un ārējās ietekmes, kuru ietvaros atrodas mācību process- vecāku vēlmēs, aktuālie reālie apstākļi, sabiedrības un kultūras ietekme (16, 12. lpp.).

Plānojot mācību procesu, ir jāpārzina ne tikai mācību saturu, bet arī skolēnu valodas, spēju un vispārējais attīstības līmenis. Izprotot audzēkņus, vieglāk izvēlēties mācību metodes un paņēmienus atbilstoši skolēnu mācīšanās veidam un mācību motivācijai (31, 112. lpp.).

Mācību process speciālās izglītības skolā ietver piecus galvenos uzdevumus:

1. izvēlēties mērķus;
2. izprast audzēkņu īpašības;
3. izprast un izmantot idejas par mācīšanos un mācību motivāciju;
4. izvēlēties un izmantot atbilstošus mācīšanas veidus, metodes un paņēmienus

(17). Mācību procesa noteicošais komponents ir izglītojošais, audzinošais un attīstošais mērķis. Par mācību mērķi dēvē domās paredzamo galarezultātu, kas gaidāms, noteiktā veidā virzot savstarpēji saistīto skolotāja pedagoģisko darbību un skolēna izziņas darbību mācībās (27, 9. lpp.). No mērķiem ir atkarīgs skolotāja un skolēnu darba raksturs, mācību organizatoriskās formas un metodes.

Mācību saturs ir daļa no izglītības satura, tas ir mācību procesā transformētais izglītības saturs. Mācību saturs atspoguļojas šādos normatīvajos dokumentos:

- mācību plānos, kas nosaka mācību priekšmetu un stundu skaitu katrā klasē;
- izglītības standartos, kas atspoguļo galvenās prasības, zināšanu, prasmju un iemaņu apguvē;
- mācību programmās, kas ietver mācību saturu, tā mērķus un uzdevumus, galvenās prasības apguvei, kritērijus zināšanu, prasmju un iemaņu novērtēšanā, mācību līdzekļu un metodisko materiālu uzskaitījumu;

Sīkāk katrai mācību tēmai atbilstošo saturu izvēlas balstoties uz normatīvajiem dokumentiem un pielietojot dažādus mācību līdzekļus:

- mācību grāmatās, kur saskaņā ar izglītības saturu un mērķiem izklāstīti teorijas un prakses jautājumi, kā arī doti vingrinājumi un uzdevumi prasmju veidošanai un attīstīšanai
- mācību līdzekļos- izglītības programmu īstenošanai nepieciešamā literatūra, uzskates līdzekļi, mācību materiāli, iekārtas, ko izmanto informācijas ieguvei un patstāvīgā darba organizēšanai (22, 95. lpp.).

Mācību saturs ir garīgās vērtības, ko skolēns iegūst ar skolotāja palīdzību. To veido zināšanas, prasmes, attīstīts prāts, tikumiskās, estētiskās un citas īpašības, kas veido viņa personisko kultūru. Šīs vērtības atbilstoši sabiedrības ideāliem tiek aptvertas mācību programmās un, bet apgūtas kļūst par skolēna izglītības saturu (35, 97. lpp.). Zināšanas ir reālu lietu, parādību, to sakarību apjēgts subjektīvs atspoguļojums cilvēka apziņā, ko viņš saglabā atmiņā, strukturē pieredzē, kas kļūst par pamatu attieksmei. Kvalitatīvām zināšanām raksturīga visu komponentu samērīga apguve to vienotībā (39). Svarīgākais skolas uzdevums ir palīdzēt skolēniem sistematizēt, strukturēt zināšanas, apgūt to pielietošanas un izmantošanas praksi. Zināšanas bagātinās visu dzīvi, tās ir dinamiskas. Daļa zināšanu aktualizējas, kļūst par balstzināšanām dažādu uzdevumu veikšanai, citu izmantošanai ir vajadzīgs intensīvs domāšanas process.

Mācīšanās mērķa un motīvu sakritība arī ir būtiska problēma. Mācīšanās motīvi ir viens no svarīgākajiem sekmīgas mācīšanās faktoriem. Tie ievērojami ietekmē skolēnu aktivitāti, viņu uzcītību, centību, attieksmi pret mācību darbu un galarezultātā –mācību procesa rezultātu. Savukārt motīvi veidojas skolēnu mācību procesā. Tie ir atkarīgi no mācību darba organizācijas, mācīšanas metodēm un paņēmieniem, izmantotajiem mācību līdzekļiem un mācību vielas saturu (18, 96. lpp.).

Pašas mācību metodes un to organizācijas formas ir atspoguļotas nākamajā nodaļā.

2.2. Mācību metožu un organizācijas formu izvēle

Vislabāk mācību individualizāciju un diferenciaciju, kā arī skolēnu socializāciju varam realizēt izmantojot stundā dažādas mācību darba organizācijas formas, kas izriet no mācību satura, mācību un audzināšanas uzdevumu rakstura, kā arī no skolēnu vecuma.

Mācību organizācijas formām piemīt savas īpatnības.

- Pirmā īpatnība atklājas skolotāja un skolēna funkciju ārējās izpausmes raksturā. To nosaka noteikts darbības izkārtojums - skolotāja stāstījuma frontāla noklausīšanās, grupāls vai individuāls darbs pēc skolotāja uzdevuma u.tml.

- Otrās īpatnības būtība ir saistīta ar laika vai organizatorisko režīmu, kam pakļauta attiecīgā forma. Ar šo īpatnību saprotam mācību stundas vai nodarbības ilgumu, kā arī skolēnu sastāva patstāvību vai mainīgumu (piemēram, grupu darba laikā).

- Trešās organizācijas formas īpatnības pamatā ir skolotāja un skolēna mijiedarbības veids (tiešs vai pastarpināts).

Jebkura organizācijas forma ir saistīta ar vienām un tām pašām apguves un reizē arī mācību galvenajām likumsakarībām: audzināšanu nosaka skolotāja mērķtiecīgi ievērotās skolēnu vajadzības, viņu emocionālās vērtīborientācijas izveides līmenis, iztirzājamās mācību vielas nozīmīgums; skolēnu aktivitātes raksturs ir atkarīgs no skolotāja organizētās darbības veida atbilstības izglītības satura elementam un tā apguves veidam utt.

Svarīgi ir, lai skolotājs, izmantojot attiecīgu organizācijas formu, pārdomātu, kāds darbības saturs tai nepieciešams un kāda būs tās audzinošā iedarbība. Par vispārīgām mācību organizācijas formām tiek atzītas frontālās, individuālās un grupālās formas. Frontālā mācību darba organizācijas forma. Frontālās darba organizācijas formas pamatā ir vienvirziena informācijas nodošana klausītājiem. Šī darba organizācijas forma skolā ir visizplatītākā. Šai formai ir liela pedagoģiskā nozīme, uz ko norāda pedagoģijas zinātniece Dzidra Albrehta: "Skolotājs vada darbu un rod tiešu saskarsmi uzreiz ar visiem attiecīgās klases skolēniem - viņiem stāsta, skaidro, demonstrē, iesaista audzēkņus problēmas risināšanā u.tml" (1, 92. lpp.).

Tādējādi skolotājs veic tiešu iedarbību uz skolēnu kolektīvu, rosinot viņu domas, pārdzīvojumus, darbību u.c. Jau stundas sākumā skolotājam jānodrošina kontakts ar klasi, jāmobilizē skolēnu uzmanību un jārada interese par apgūstamajām zināšanām.

Frontālo mācību organizācijas formu stundā var realizēt problēmiska vai informatīva, izskaidrojoša izklāsta veidā. Frontālās formas efektivitāte ir atkarīga no skolotāja prasmes ietvert redzeslokā visus attiecīgās klases skolēnus, iesaistīt tos aktīvā darbā, uzturēt uzmanību un disciplīnu. Frontālās mācību organizācijas formu nodarbību gaitā skolotājs strādā un veido

saskarsmi reizē ar visiem attiecīgās klases skolēniem, veidojas attiecības skolotājs - klase, taču neveidojas attiecības skolotājs - skolēns un skolēns - skolēns, tikpat kā netiek ievērota katra skolēna individualitāte un personība.

Individuālā mācību organizācijas forma. Šo procesu raksturo tuva un radoša sadarbība starp skolotāju un skolēnu. Maz pieredzējušiem skolotājiem ir grūti uzreiz kvalitatīvi apgūt šo organizācijas formu jo tā prasa lielu darba apjomu un praktisku pieredzi, kas nepieciešama lai nodrošinātu visas klases mācīšanu. Autors uzskata, veiksmīgākai individuālās mācību organizācijas formas īstenošanai nepieciešami skolotāja asistenti, kuri skolā un katrā mācību priekšmetā kopīgā sadarbībā ar skolotāju manāmi spētu paaugstināt gan mācību kvalitāti, gan disciplīnu.

Individuālajai mācību organizācijas formai raksturīgs, ka katrs skolēns saņem savu uzdevumu, kas viņam jāveic neatkarīgi no citiem.

“Šīs formas pedagoģiskā vērtība izpaužas tādējādi, ka rada iespēju ikvienu skolēnu iesaistīt aktīvā mācību darbā, ļauj katram strādāt viņam piemērotā tempā. Skolotājs var uzdevumus diferencēt, ievērojot audzēkņu individuālās īpatnības un reizē palīdzot atpalcējiem novērst robus zināšanās, prasmēs, iemaņās; savukārt mācībās spēcīgākos rosina nevis mīnāties uz vietas, bet paplašināt un padziļināt savas izziņas iespējas un prasmes” (1, 93. lpp.).

Šāds individuāli patstāvīgais darbs skolēnus labi sagatavo pašizglītības nodarbībām, veicina patstāvības, organizētības u.c. īpašību izveidi.

Grupu mācību darba organizācijas forma. Grupu mācību darba organizācijas forma ir orientēta uz maksimālu skolēna iesaistīšanu mācību procesā. Galvenā grupu darba priekšrocība ir tas, ka tiek dota iespēja strādāt katram, un tas dod iespēju veidot īstu sarunu par uzdoto tēmu. Grupu darba mērķis ir panākt, lai visi strādātu kopīgi un lai neviens neatrastos privilīģētā stāvoklī. Praksē grupu darbs izpaužas kā sadarbība starp grupas dalībniekiem, lai veiktu noteiktu uzdevumu.

R.Pastere žurnālā “Skolotājs” raksta: “Lietojot grupu darba metodes, mēs palīdzēsim skolēniem veidot neatkarīgu domāšanas veidu, respektēt citu tiesības un viedokli, mācīties sadarboties ar skolotājiem, klases biedriem un citiem cilvēkiem” (21).

Pēc amerikāņu pedagoga K.Rettera (Colin Retter) sniegtā grupu darba priekšrocību apraksta svešvalodas apguvē varam spriest par tā pozitīvajām pusēm. Šīs priekšrocības ir attiecināmas arī uz kultūras vēstures stundām.

1. Grupu darbs dod iespēju skolēnam pašam runāt par konkrēto tēmu. Pat ja tas ir tikai 5 minūtes, skolēns būs ieguvis praktiski daudz vairāk nekā visas stundas garumā. Bez tam, skolēns veido sarunu reālā situācijā.

2. Grupu darbs ir darba formas maiņa mācību stundas ietvaros, kas ir ļoti svarīgi tiem skolēniem, kas vielu apgūst relatīvi lēnāk un kam ir vajadzīgs vingrināties dažādos veidos.

3. Klasei patīk strādāt grupās. Skolēnu darbībai ir lielāka motivācija, līdz ar to tiek sasniegti augstāki rezultāti.

4. Skolēni ar negatīvu attieksmi iesaistās darbā, redzot, ka citi klasesbiedri strādā ar prieku un interesi.

5. Svarīgs ir kooperācijas elements. Bieži vien skolēni efektīvāk iemācās no vienaudžiem nekā no skolotāja. Liela loma ir arī kooperācijas jeb sadarbības procesa apgūšanai.

6. Skolotājam ir iespēja veidot atsevišķu grupu, kurā ir vājākie skolēni, tādējādi veļtīt viņiem vairāk laika. Tanī pat laikā spējīgākie skolēni var veidot grupu vadītājus un nejusties garlaikoti.

7. Kautrīgi skolēni grupās runā daudz vairāk un drošāk nekā visas klases priekšā.

8. Skolēni, kas ilgstoši kavējuši stundas (slimības vai kāda cita iemesla dēļ) vieglāk uztver nokavēto vielu, strādājot grupā.

Grupās skolēni var darīt ļoti dažādas lietas. Viņi var veidot, zīmēt, apspriest lietas un atrisināt problēmas, uzdot un atbildēt dažādus jautājumus, gūstot informāciju un iekļaujoties socializācijas procesā.

Galvenās grupu darba organizācijas formas atšķirības no citām formām ir:

- Skolēni aktīvi līdzdarbojas. Strādā pie uzdevuma, nevis pasīvi sēž, kamēr skolotājs "viņus māca".

- Skolēni ir iesaistīti kopīgā darbībā ar saviem klasesbiedriem. Viņi savstarpēji konsultējas, mācās no citiem un mācās palīdzēt citiem. Tās ir vērtīgas iemaņas cilvēkam demokrātiskā sabiedrībā.

Stenfordas universitātes pasniedzējs un zinātnieks N. L. Geidžs norāda, ka grupu darbs var:

- „mazināt aizspriedumus un naidīgu attieksmi starp indivīdiem un grupām,
- palielināt zema statusa audzēkņu līdzdalību sociālajā mijiedarbībā, lai tie iegūtu līdzvērtīgu lomu grupas uzdevumos,
- uzlabot skolēnu izteikšanās spēju un apjomu,
- uzlabot audzēkņu sasniegumus saskaņā ar pārbaudes darbu mērāmajiem mērķiem” (8, 413.-414. lpp.).

Kā uzskata skolotājas un grāmatu autores L.Lapiņa un V.Rudiņa, grupu darbs "dažādo zināšanu apguvi, veicina kontaktu izveidošanos starp dalībniekiem un dod iespēju pasīvākiem un kautrīgākiem skolēniem parādīt savas iespējas, kā arī ļauj izvēlēties tādu

mācību vielas apguves tempu, kas atšķiras no skolotāja piedāvātā, jo skolēni paši iesaistās mācību procesa kontrolēšanā, organizēšanā un novērtēšanā'' (15,34. lpp.).

Mūsdienās mācību stundās jāizmanto dažādas mācību formas - gan frontālā, gan grupveida, gan individuālā. Tādā veidā ir realizējama mācību diferenciacija un individualizācija, kā arī skolēnu socializācija.

Pēc savas pieredzes varu bilst, ka stundā skolēnu mācību organizācijas forma lielā mērā izriet no mācību satura un tā cik laika atvēlēts tā apgūšanai, mācību un audzināšanas uzdevumu rakstura, kā arī no tā, kādā skolēnu vecuma grupā notiek mācību stunda.

Mācību organizācijas formu izvēle ir tiešā saistībā ar mācību satura un skolēnu vecumposmu īpatnību pareizu sabalansēšanu.

2.3. Mācību satura un vecumposmu īpatnību sabalansēšana

Ļoti svarīgi mācību satura veidošanā ir izvēlēties piemērotas sarežģītības mācību materiālu, kas būtu atbilstošs skolēnu vecumam, spējām un interesēm. Psiholoģijas zinātnē cilvēka mūžu ir pieņemts dalīt nosacītos posmos, kas palīdz vieglāk izprast no cilvēka sagaidāmās reakcijas, vērtību maiņu attieksmes. Vienu no šādiem dalījumiem ir aprakstījis pedagoģijas zinātnieks Herberts Gudjons.

1. Zīdaiņa vecums (no piedzimšanas līdz 1 gada vecumam).

2. Bērna vecums (1. -12. dzīves gads):

- agrā bērnība (1.-6. dzīves gads),
- vēlīnā bērnība (10.- 12. dzīves gads).

3. Jaunieša vecums (12.- 18. un turpmākie gadi)

4. Pieaugušā vecums

5. Vecums (9, 129. lpp.).

Pāreja no pusaudža uz agrīnās jaunības vecumu notiek apmēram 15-16 gados, t. i., 9.-10. klasē. Daudzi skolēni šajā vecumā aiziet no skolas un iestājas citās vidējās mācību iestādēs vai vispār nekur nemācās. Pēc mūsu valsts sociologu pētījuma datiem, vecuma grupā no 16 līdz 18 gadiem nekur nemācās apmēram 25 tūkstoši Latvijas jauniešu (13).

Pārejas periodā veidojas motīvi, kuri nav tik izteikti pusaudžiem. Tā ir pašizglītošanās tieksme, vēlme paaugstināt savu kultūras līmeni, kļūt par interesantu, daudz zinošu cilvēku. Tas savukārt rosina interesi par mācībām.

Svarīga ir atziņa, ka tieksme uz nākotni labvēlīgi ietekmē personības veidošanos tad, ja tā ir saistīta ar apmierinātību tagadnē. Jaunietis tiecas uz nākotni tāpēc, ka tur dzīvot ir vēl interesantāk nekā tagadnē (28, 20. – 25. lpp.).

Agrīnās jaunības vecums ir ārkārtīgi nozīmīgs posms personības veidošanās procesā, pēc pedagoģijas zinātnieces I. Kulaginas (1996) domām, tas ir personības stabilizācijas periods, bet pēc psihologa Ē. Eriksona (1996) -sava dzīves stila veidošanās laiks.

Ir diezgan grūti precīzi noteikt hronoloģiskās robežas, kad beidzas pusaudža vecums un kad sākas jaunība, šīs robežas ir visai nosacītas.

Krievu psihologi (L. Božoviča, 1975; I. Kons, 1989; I. Kulagina, 1996 u.c.) 16- 17 gadu vecumu pieskaita pie agrīnās jaunības posma, bet rietumu psihologi (Z. Freids, Ē. Eriksons u. c.) to uzskata par vecākā pusaudža vecumu.

Vērojumi darbā ar šī vecuma pusaudžiem rāda, ka starp 9. un 10. klasi nav tik spilgti izteiktas atšķirības, kā starp 10. un 11. klasi, tāpēc tiek uzskatīts, ka robeža, kad sākas agrā jaunība ir vidēji 17 gadi. Ņemot vērā to, ka Rīgas Vakara Ģimnāzijā skolēnu vecums var būt dažāds, jo tajā mācās gan tie, kas mācības nav pārtraukuši, gan tādi, kas tās atsākuši pēc nelielas pauzes, vecuma grupa ar ko nāksies saskarties būs tieši no 17 gadiem.

Pats raksturīgākais vidusskolēniem ir tas, ka, no vienas puses, viņus turpina uztraukt problēmas, kas sākušās pusaudžu vecumā- tiesības uz autonomiju, ikdienas savstarpējo attiecību problēmas, vērtējuma, dažādu aktivitāšu u.c. problēmas. No otras puses, viņiem jārisina pašnoteikšanās uzdevumi. Tāda ārējo un iekšējo faktoru mijiedarbība vai attīstības sociālā situācija nosaka personības attīstības īpatnības jauniešu vecumā. Tieši jaunās sociālās attīstības situācijā notiek būtiskas izmaiņas vidusskolēna galvenajās motivācijas tendencēs, kuras nosaka izmaiņas arī citās psiholoģiskajās īpatnībās. Tātad agrīnā jaunība savieno pusaudžu un pieaugušo dzīvi.

Vidusskolēns atrodas uz patstāvīgas dzīves sliekšņa. Jauniešus uztrauc tādi jautājumi kā

- atrast savu vietu dzīvē;
- izvēlēties darbu atbilstoši savām iespējām un spējām;
- kas ir dzīves jēga u. c. (30).

Pāreja uz agrīno jaunību ir saistīta ar iekšējās pozīcijas straujām izmaiņām.

Atšķirībā no pusaudža, kurš lielākoties iepazīst pats sevi, savus pārdzīvojumus, vidusskolēns tiecas izprast ārējo pasauli. Tomēr, kā uzskata Z. Vīksne jaunieši ārējās vides parādības analizē neobjektīvi, spriedumi ir pārāk pretrunīgi un kategoriski, secinājumi pārāk naivi,

pārvērtējot labo un ļauno. Tas izskaidrojams ar viņu nepietiekamo informācijas apjomu, nelielo dzīves pieredzi, neprasmi izdarīt vajadzīgos secinājumus no neveiksmēm. Tas veicina jauniešu maksimālismu. (32).

Autors uzskata, ka jauniešu maksimālismu, ja to ievirza mērķtiecīgā gultnē ir iespējams ļoti pozitīvi izmantot izglītības un pašizglītības procesā, jo tad nav nepieciešama papildus ārējā motivācija un ir iespējams sasniegt labus rezultātus kādas konkrētas lietas apgūšanā, piemēram, Latvijas vēstures izpētē vai kultūrvēstures mantojuma apzināšanā un aizsardzībā.

Kā uzskata I. Kulagina (1996), jaunietis, atšķirībā no pusaudža, sāk uztvert tagadni no nākotnes pozīcijām. Taču šāda uztveres izmaiņa ne visiem izdodas viegli (38).

Laika perspektīvas izmaiņas cieši saistītas ar jauniešu personības attīstību - apziņas pārorientāciju no ārējās kontroles uz iekšējo paškontroli, ar sasniegumu vajadzības pieaugumu, ko lielā mērā ietekmē sociālie un kultūrvēsturiskie apstākļi.

Tieksme uz nākotni kļūst par personības galveno virzību profesijas, tālākā dzīves ceļa izvēles problēma atrodas jauniešu uzmanības, interešu un plānu pamatā. Pastāv viedoklis, ka mūsdienu jauniešu pašnoteikšanās process notiek ne pārāk labvēlīgos sociāli ekonomiskos apstākļos. Sabiedrība ne vienmēr var sociāli pasargāt jauniešus, garantēt vēlamās izglītības iegūšanu vai darbā iekārtošanās iespējas. Ekonomiskā situācija atspoguļojas arī sabiedrības garīgajā stāvoklī. Sabiedrībā daudzi ir neapmierināti ar dzīvi, nav ticības rītdienai (36).

Nākotnes plānošana mūsdienu vidusskolēniem ir neskaidra. Viņiem bieži pietrūkst noteiktu orientieru. Absolventiem pašiem jāizvēlas dzīves mērķi un jāizstrādā to realizācijas veidi. Šajā posmā iekšējais, subjektīvais (nodomi, mērķi, plāni) mijiedarbojas ar ārējo, objektīvo (reālās iespējas un apstākļi). Tāpēc dažus savas nākotnes aspektus jaunieši uztver kā problemātiskus. To apliecina arī mūsu republikas sociologu pētījumi (13). Lielākai aptaujāto jauniešu daļai nav skaidra nākotnes plāna, nerunājot par profesijas izvēli. Bet tas, protams, neattiecas uz visiem, jo 3 gadus strādājot skolā un komunicējot ar audzēkņiem ir redzams, ka daļai tomēr ir skaidri mērķi un izstrādāta sava stratēģija lai tos nākotnē sasniegtu. Tātad daudz kas ir atkarīgs no paša cilvēka, interesēm un mērķtiecības.

Visgrūtāk jauniešiem ir izšķirties, pieņemt lēmumus –viņu dzīvē ir daudz jaunu iespaidu, kas nepārtraukti ielaužas nenobriedušajā "Es" veidolā. Tieši jauniešu vecumā sevis izpratne un iepazīšana, savu vērtību apzināšanās palīdz dzīvot, pieņemt lēmumus kā ikdienā, tā arī sarežģītās situācijās, palīdz atrast, saglabāt un pilnveidot savu identitāti.

Psihologijas zinātnieks I. Plotnieks jauniešu vecumu raksturo tā: "Jauniešu vecumam raksturīga savas personības apzināta veidošana, sevis gatavošana konkrētai darba dzīvei un profesijai, saistās ar pārdomām par tām īpašībām, kas viņam piemīt vai nepiemīt, kuras vēlas attīstīt vai iznīdēt" (23).

Jaunības periodā salīdzinājumā ar pusaudžu periodu notiek personības izpausmju harmonizācija - stabilizēšanās, līdzsvara iestāšanās. Jaunietis atšķirībā no pusaudža vairāk atbilst pieaugušajam nekā bērnam. Šajā vecumā personība vairāk individualizējas nekā ir konformistiska. Personiskā saskarsme kļūst līdzsvarotāka, novērots mazāk konfliktu ar pieaugušajiem un vienaudžiem, samazinās negativisms, palielinās paškontroles spējas.

Notiek aktīvs pasaules uzskata veidošanās process filozofēšanas un reālās darbības pārbaudes aspektos. Motivācijā galveno vietu sāk ieņemt motīvi, kas saistīti ar pašnoteikšanos un gatavošanos patstāvīgai dzīvei. Visbiežāk indivīds agrās jaunības posmā ņem vērā apzināti izvirzītus mērķus, plānus, nodomus.

Viņš cenšas tikt skaidrībā par dažādiem viedokļiem, kas saistīti ar viņam svarīgiem jautājumiem, un izveidot personisko viedokli. Pedagoģes G. Pokratnieces pētījumos iegūtie dati liecina, ka lielākā daļa jauniešu padomdevēju meklē sev tuvākajā apkārtnē (vecāko klašu skolēni visbiežāk nosauc vecākus), lai arī par ideāliem parasti tiek minēti sportisti, dziedātāji, grāmatu un filmu varoņi. Ikdienā sastaptam cilvēkam jauniešu vērtējumā bieži vien pietrūkst optimisma un labestības dzirkstelītes, bez kuras saskarsme ar viņu kūst nomāktības un pelēcības caurstrāvota (24).

Jauniešu vecums - būtisks posms intelektuālo spēju attīstībā. Domāšana kļūst arvien abstraktāka un patstāvīgāka. Jauniešiem ir vēlme vispārināt, meklējot kādus kopīgus principus un likumības, kuras slēpjas aiz atsevišķām detaļām. Indivīds jau ir apguvis spējas veikt loģiskās operācijas, prot izvirzīt hipotēzes, improvizēt ar dažāda satura informāciju, spēj atrast nestandarta risinājumus, ietvert savas problēmas vispārīgo problēmu kontekstā. Taču jaunieši problēmu risināšanā ir individuāli izvēlīgi, viņi galvenokārt pievēršas tām darbībām, kuras paši novērtē kā svarīgas. Tas saistīts ar jauniešiem aktuālo radošo pieeju, jaunradi, t. i., vajadzību apliecināt sevi, savu individualitāti ar oriģinalitāti domāšanā un darbībā. Jauniešiem attīstās spējas problēmas risināšanai atrast vairākas alternatīvas, nevis orientēties uz vienu standarta variantu. Jaunietis orientējas ne tik daudz uz situācijas nepieciešamību, nosacītību, cik uz vispārīgu konkrētās parādības, norises vērtējumu (6).

Intelekta attīstība jaunībā ir cieši saistīta ar radošo spēju attīstību, kas nosaka ne tikai vienkāršu informācijas iegaumēšanu, bet arī intelektuālās iniciatīvas izpausmi un kaut kā jauna radīšanu.

Tātad jauniešos arvien vairāk var novērot spējas pašaktualizēties, mainīties, pašiem pieņemt lēmumus.

Jauniešu periodā (tāpat kā cilvēka dzīvē vispār) emocijas ir saistītas ar visiem izzīņas un saskarsmes procesiem kopumā. Cilvēks pēc savas psihiskās būtības vairāk ir emocionāls,

nekā racionāls. Taču līdz ar vecumposmu attīstības gaitu emocionālā nelīdzsvarotība samazinās. Salīdzinājumā ar pusaudžiem jaunieši ir līdzsvarotāki.

Salīdzinājumā ar pieaugušo jaunieši nav tik efektīvi attīstījušies iekšējie bremzēšanas un paškontroles mehānismi, kā arī spējas selektīvi reaģēt uz dažādiem ārējiem kairinātājiem. Taču atšķirībā no pusaudžiem jauniešiem ir izveidojusies labāka komunikatīvā paškontrole un emocionālā pašizjūta. Uzlabojas prasmes un iemaņas kontaktos ar citiem cilvēkiem, jaunieši ir atvērtāki un brīvāki saskarsmē.

Attiecībās ar skolotājiem jaunieši pieprasa ne tikai, lai izturas kā līdzīgs ar līdzīgu, bet vēlas, lai skolotājs viņus izprot un lai ir savā priekšmetā labs speciālists. Jaunieši attiecībās kļūst pragmatiskāki, mērķtiecīgāki. Skola kļūst par nākotnes mērķu piepildīšanas līdzekli, nevis pienākumu. Mācās vairs ne visu, bet to, kas būs vajadzīgs nākotnē. To apliecina arī mūsu valsts sociologu iegūtie rezultāti. Ar skolā iegūto izglītību ir neapmierināti 20% aptaujāto respondentu. Neapmierinātības iemesli ir šādi-

- neapmierinātība ar sevi;
- skolotāja darbs vai kvalifikācija, skolēnu un skolotāju attiecības;
- mācību saturs;
- izglītības sistēma vispār, mācību darba organizācija;
- informācijas un tehniskā nodrošinājuma trūkums (13, 105.-107. lpp.).

Virzībai uz nākotni ir principiāla atšķirība, kas raksturīga vidusskolēna iekšējai pozīcijai salīdzinājumā ar pusaudža iekšējo pozīciju. Tas atspoguļojas vadošās darbības maiņā - par tādu kļūst mācību un profesionālā darbība. Būtiskas pārmaiņas notiek darbības motīvu psiholoģiskajos mehānismos - tajos palielinās apzināto komponentu loma.

Vidusskolas periodā rodas vajadzība un iespējas pilnveidot savu mācību darbību, kas izpaužas pašizglītošanās tieksmē, vēlmē zināt vairāk, nekā pieprasa skolotājs. Plašie izziņas motīvi kļūst spēcīgāk izteikti, jo interese par zināšanām skar priekšmeta likumsakarības un zinību pamatus. Mācību izziņas motīvs (interese par zināšanu iegūšanas veidiem) pilnveidojas interesē par teorētiskās un radošās domāšanas metodēm. Pašizglītošanās motīvi šajā vecumā saistās ar dzīves perspektīvām.

Veidojas spilgti izteikta interese par garīga darba racionālo organizāciju, kā arī tieksme analizēt savu mācīšanās individuālo stilu lai noteiktu sava mācību darba stiprās un vājās puses (11).

Nemot vērā visas iepriekš apskatītās jauniešu vecumposma īpatnības, mācību saturs ir jāveido tāds, lai vidusskolniekiem sniegtā informācija liktos aktuāla un noderīga, neatkarīgi no tā vai šīs zināšanas būs pielietojamas viņu darba mūžā vai vienkārši garīgajā izaugsmē.

Nedrīkst aizmirst arī to, ka mācību saturs ir jāpasniedz saistošā formā un katrā vecumposmā šīs formas atšķirsies. Mācību procesa laikā jauniešiem ir jājūt, ka skolotāja attieksme pret viņu ir kā pret līdzvērtīgu cilvēku, ne vairs kā pret pamat skolnieku un šī attieksme jāiekļauj metodēs, mācību saturā un mācību stundas saskarsmē. Tas, kā atbildes reakcija uzlabos vidusskolēna disciplinētību un uzmanību stundas laikā, kā arī var rosināt papildus interesi par nupat apgūto tematu. Autors uzskata, ka vidusskolniekam pasniedzamās zināšanas nedrīkst būt tikai kaili un neapstrīdami fakti, jo šajā vecumā cilvēks uzmanīgi vērtē visu tam sniegto informāciju un jebkurā mirklī ir gatavs nostāties opozīcijā pamanot nesakrītību stāstītajā. Tieši raksturīgā noraidošā attieksme pret autoritāšu viedokli ir pielietojama- mācību procesā saturā iekļaujot ne tikai viena (piem. vēstures) zinātnieka pētījumu rezultātus, bet arī kādu pretēji domājoša speciālista viedokli, tādējādi parādot zinātnes pastāvīgo attīstību un ļaujot saskatīt iespēju pašam to veidot tālāk un uzlabot.

3. MĀCĪBU SATURA IZSTRĀDE KULTŪRAS VĒSTURES TĒMAI „ROTU IZPLATĪBA VĒSTURISKAJOS REĢIONOS 10.- 13. G.S. LATVIJAS TERITORIJĀ”

Lai sagatavotos kultūras vēstures tēmai “Rotu izplatība vēsturiskajos reģionos 10. – 13.g.s. Latvijas teritorijā”, autors sāk ar izglītības dokumentu izpēti, kas dod pamatojumu un ievirzes šīs tēmas izstrādei. Svarīgi ir pārzināt pašreizējās sabiedrības un izglītības struktūru, prasības mācību tēmu apguvē, tādejādi izstrādājot materiālu, kas atbilst kopējām interesēm un vajadzībām skolā.

Lai mācību stunda noritētu veiksmīgi ir arī jāpārzina skolēnu gatavības līmenis uztvert jauno mācību materiālu, tāpēc nepieciešama skolēnu zināšanu līmeņa noskaidrošana pirms ievadstundas. Ģimnāzijā skolēni var būt ar atšķirīgām zināšanām, jo nāk katrs no savas skolas un pastāv iespēja, ka tiem būs dažāda sagatavotība pat vienas un tās pašas tēmas ietvaros.

Mācot jebkuru tēmu, jau iepriekš skolotājam ir jābūt skaidrām vērtēšanas formām, ko tas pielietos un vērtēšanas kritērijiem, kas jādara zināmi arī skolēniem. Jāizmanto dažādi vērtēšanas paņēmieni iekļaujot vairākus, gan visaptverošus, gan specifiskus jautājumus, kas dod iespēju novērot skolēna izpratni un izaugsmi apskatītās tēmas ietvaros.

Autors uzskata, ka mācībās ļoti svarīgs faktors ir uzskates līdzekļi, kas arī viņam pašam mācoties pamatskolā vēsturi ir radījuši nopietnu interesi turpmākos mācību gados tieši par vēsturi un kultūru. Īpaši svarīgi ir tā sauktie- dabīgie uzskates līdzekļi, priekšmeti, kas ir saistīti ar apskatāmo tēmu, jo tie rada tiešu saiti starp vēsturi un skolēnu radot dziļāku tās izpratni nekā vienkārši uzskaitīti fakti. Iespēja turēt rokā īstu, vēsturisku priekšmetu ir nenovērtējama gan emocionālā ziņā gan jaunu zināšanu apguvē. Noderīgi ir arī kvalitatīvi foto materiāli, kas kopā ar skaidrojumu rada skolēnam plašu skatījumu un izpratni par mācāmo tēmu.

Paralēli uzskates līdzekļiem, rūpīgi ir jāplāno katrā stundā pielietojamās mācību metodes, jo to dažādība nodrošina labāku mācību tēmas izpratni un apguvi veicinot arī turpmāku ierosmi pašizglītībai. Veidojot tematisko plānu, jāņem vērā secīgs mācāmo faktu izkārtojums, sasniedzamie audzinošie, izglītojošie un attīstošie mērķi. Jāieplāno pārbaudes darbi, to vērtēšanas kritēriji un uzskates līdzekļu vienmērīgs sadalījums.

3.1. Izglītības dokumentu izpēte

Izglītības likumā, kas ir spēkā esošs no 1999.06.01, ceturtajā nodaļā ir aprakstīti izglītības standarti un programmas:

“32.pants. Valsts izglītības standarts

(1) Valsts izglītības standarts ir dokuments, kas atbilstoši izglītības pakāpei, izglītības veidam un mērķgrupai nosaka:

- 1) izglītības programmu stratēģiskos mērķus un galvenos uzdevumus;
- 2) izglītības obligāto saturu;
- 3) izglītojamā iegūtās izglītības vērtēšanas pamatprincipus un kārtību” (43).

Vispārējās vidējās izglītības izlīdzinošās programmas paraugā ir sadaļas, kas saistīti ar kultūras vēstures apguvi un kuros iekļaujas Latvijas senvēstures izzināšana, kā arī izpratnes veidošana par vēstures zinātņi.

“3.2.3. iepazīstināt ar Latvijas un pasaules kultūras mantojumu;

- attīstīt interesi par dažādiem cilvēku darbības un zinātnes virzieniem“ (41).

Vispārējās vidējās izglītības humanitārā un sociālā virziena programmā vairāk ir uzsvērts kultūras savdabības saglabāšanas faktors, kas iekļauj arī senču uzskatu, paražu un mākslas vērtību pazīšanu un izpratni:

- “sekmēt izglītojamā sociāli aktīvu attieksmi, saglabājot un attīstot savu valodu, etnisko un kultūras savdabību, kā arī izkopt izpratni par Latvijas Republikas Satversmē un citos tiesību aktos ietvertajiem cilvēktiesību pamatprincipiem;

Izglītības programmas mērķu sasniegšanai atbilstošie galvenie uzdevumi, kas saistīti ar Latvijas kultūras vēstures apguvi un papildus pamato autora izvēli ir:

- iepazīstināt ar Latvijas un pasaules kultūras mantojumu un dabas vērtībām;

Humanitārajam un sociālajam virzienam raksturīgie uzdevumi ir šādi:

- nodrošināt iespēju padziļināti izprast latviešu tautas un citu tautu kultūru Eiropas un pasaules kultūras kontekstā” (43).

Kaut arī izglītības programmas obligātais saturs ir noteikts valsts vispārējās vidējās izglītības standartā, saskaņā ar vispārējās vidējās izglītības humanitārā un sociālā virziena programmas sesto punktu izglītības iestāde izglītības programmā var iekļaut:

- “kultūrizglītības jomā – mākslas vēsturi, vizuālo mākslu, mākslinieciskās pašdarbības nodarbības” (43).

Starp vispārējās vidējās izglītības programmu galvenajiem mērķiem un uzdevumiem lasāms šāds punkts, kas norāda uz izstrādātās diplomdarba tēmas nepieciešamību: “Lai veicinātu izglītojamā pilnveidošanos par garīgi un fiziski attīstītu personību un veidotu izpratni par veselīgu dzīvesveidu, galvenie uzdevumi ir šādi:

- iepazīstināt ar Latvijas un pasaules kultūras mantojumu un dabas vērtībām” (43).

Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta- vēstures standartā, kas apstiprināts ar ministru kabineta 2007.gada 7.augusta noteikumiem un tieši sasaucās ar kultūras vēsturi, pirmajā punktā teikts: “Vispārējās vidējās izglītības kurss "Vēsture" aptver Latvijas, Eiropas, pasaules vēstures materiālu no aizvēstures līdz mūsdienām, *turklāt Latvijas vēstures tematikai jāatvēl ne mazāk par 1/3 no kopējā vēstures stundu skaita*. Katra perioda (senie, vidus, jaunie un jaunākie laiki) ietvaros jāizdala trīs galvenie jautājumu loki: valsts un valstu politiskās iekārtas attīstība; vide, cilvēku saimnieciskā darbība un sabiedrības struktūra; dzīvesveids, sabiedriskā un politiskā doma” (43). Tas nozīmē, ka vidusskolā ar Latvijas vēsturi saistītās tēmas ieņem nozīmīgu vietu no kopējā apgūstamā tēmu daudzuma.

Skolēni apgūstot tēmu “Rotu izplatība vēsturiskajos reģionos 10. – 13.g.s. Latvijas teritorijā” patstāvīgi un argumentēti spēs skaidrot vēstures norises un izpratīs sakarības par attiecībām starp pagātni un tagadni. Veidos izpratni par svarīgāko ticējumu un uzskatu cēloņsakarībām Latvijas senajā kultūrā, sadzīvē, reliģijā, rosinot domāt par savu personīgo un katras personības vietu un lomu vēstures procesā.

Saistībā ar to, ka 12. klasi beidzot ir uzstādītas prasības vēstures sapratnē un uztverē, ar šīs tēmas palīdzību jau laicīgi ir iespējams attīstīt sekojošās prasmes, kuras atspoguļotas zināšanu līmeņa kritērijos:

“izprot vēsturi kā pagātni un zinātni; izprot, ka jebkurš vēstures procesa atspoguļojums ir subjektīvs; izprot vēstures avotu un literatūras subjektīvo raksturu; izprot, kāpēc sabiedrības grupas (tautas, nācijas, sociālās grupas u.c.) vēsturi skaidro dažādi; izprot, ka vēsturē lietotajiem jēdzieniem var būt dažādi skaidrojumi; izprot problēmas, kas saistītas ar

mēģinājumiem nodrošināt vēstures skaidrojuma objektivitāti; zina un prot lietot vēstures jēdzienus; prot pamatot savu viedokli, saprotot, ka vēstures interpretācijā pastāv viedokļu daudzveidība; . izprot sabiedriski politisko, militāro, ideoloģisko, reliģisko un etnisko faktoru ietekmi uz Latvijas politiskās kartes izmaiņām un ietekmi Latvijas politiskajā vēsturē; izprot latviešu tautas un nācijas veidošanos un attīstību; raksturo dzīvesveida, tradīciju, materiālās kultūras un sabiedriskās domas lokālās un reģionālās atšķirības” (43).

Ministru kabineta 2007.gada 7.augustā pieņemtajos noteikumos par standartu vispārējā vidējā izglītībā kultūras vēsturē, kā mācību priekšmeta mērķis un uzdevumi ir: “1. Mācību priekšmeta mērķis ir sekmēt kultūrizglītotas personības veidošanos, kas, balstoties uz iegūtām zināšanām par pasaules un Latvijas kultūras mantojumu, Austrumu un Rietumu kultūras atšķirībām un saskarsmi, izpratni par kultūras nozīmi cilvēka identitātes tapšanā, atbildīgi un ieinteresēti spēj iesaistīties mūsdienu kultūrvides veidošanā.

2. Mācību priekšmeta uzdevums ir radīt izglītojamajam iespēju: atpazīt un izprast materiālās un garīgās kultūras liecības Latvijā un pasaulē; veidot pozitīvu attieksmi par kultūras mantojumu, tradīcijām un vērtībām, izkopt savu nacionālo identitāti, vēlmi piedalīties kultūras procesos.

Mācību priekšmeta obligātajā saturā iekļaujas sekojošas tēmas, kas sasaucas ar autora iecerētajām mācību stundām: “Latvijas kultūras vēsture;. kultūra Latvijas teritorijā aizvēstures periodā; arheoloģijas materiāls - laikmeta kultūras liecinieks. Baltu kultūra. Somugru kultūra. Lībiešu kultūra. Latviešu mitoloģiskais pasaules uzskats; pagānisms un kristietība Latvijā.

Skolēniem ir jāprot raksturot arheoloģisko materiālu: baltu cilšu (kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu), somugru (lībiešu) apbedījumu tradīcijas, svētvietas un sadzīves priekšmetus; raksturot arheoloģisko materiālu: baltu cilšu (kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu), somugru (lībiešu) apbedījumu tradīcijas, svētvietas un sadzīves priekšmetus; raksturot arheoloģisko materiālu: baltu cilšu (kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu), somugru (lībiešu) apbedījumu tradīcijas, svētvietas, sadzīves priekšmetus kā arī apģērbu un rotaslietas” (43).

Veidojot plānotās mācību stundas autors ietvers tēmas, kas apskata kultūru Latvijas teritorijā aizvēstures periodā un arheoloģiskos materiālus, ko parasti skolas mācību stundās iekļauj daudz mazākā mērā, bet pateicoties autora arheoloģisko priekšmetu privātkolekcijai un padziļinātai interesei par senvēsturi šo tēmu būs iespējams attīstīt nedaudz plašāk. Papildus tā aptvers latgaļu un kuršu kultūru, Latviešu mitoloģisko pasaules uzskatu un rotaslietas.

3.2. Skolēnu priekšzināšanu noskaidrošana

Rīgas vakara ģimnāzijā skolēni iestājas pēc 9. klases no dažādām skolām, līdz ar to arī ar atšķirīgām zināšanām mācību priekšmetos. Pirms jaunās mācību tēmas uzsākšanas, autors izvēlējās noskaidrot skolēnu izpratni par senvēsturi, šādi uzzinot aptuveno iepriekšējās skolās iegūto zināšanu līmeni.

Lai īsā laika posmā operatīvi noskaidrotu priekšzināšanas, tiek pielietota empīriskā pedagoģiskās pētīšanas metode- anketēšana (29, 79. lpp.).

Saistībā ar to, ka pēdējos gados daudzos mācību priekšmetos skolotāji bieži un labprāt pielieto anketēšanu, skolēniem pret šo metodi ir radušās negatīvas emocijas. Nereti anketas pat atsakās aizpildīt. Šī iemesla dēļ autors izvēlējies salīdzinoši maz uzdodamos jautājumus un arī nelielu anketas izmēru- A5 formātu.

Uzdodamie kontroljautājumi ir par vispārīgām ar Latvijas senvēsturi saistītām tēmām, kas tādejādi palīdzētu noskaidrot, vai skolēniem ir zināmi mācību tēmā turpmāk apskatāmie pamatjēdzieni un vai nav nepieciešams to skaidrojums vai īsa atkārtošana (*1. pielikums*).

Pirmais anketas jautājums, *vai jūs agrāk jau esat apguvis/usi ar Latvijas senvēsturi saistītas mācību tēmas* -ir uzstādīts tādēļ, ka dažkārt skolās mēdz būt mācībbspēku trūkums un šī iemesla pēc var būt izlaisti veseli mācību stundu bloki.

Ja vairums skolēnu atbildēs noliedzoši, vadot stundas katrai tēmai un atsevišķiem jēdzieniem būs nepieciešami papildus skaidrojumi.

Otrais jautājums noskaidro vai skolēnu hobijs nav saistīts ar vēstures izzināšanu, jo pēdējā laikā aizvien biežāku popularitāti gūst gan vēstures rekonstrukcijas klubi gan sava pagasta izpētes pulciņi. Ja skolēni arī brīvajā laikā nodarbojas ar vēstures izzināšanu, stundās varēs iekļaut sarežģītāku un specifiskāku informāciju zināšanu papildināšanai.

Trešais jautājums, kas ievietots lai pārbaudītu zināšanas, kas parasti tiek apgūtas pamatskolas pēdējās klasēs, uzrādīs skolēnu zināšanu līmeni vēsturisko posmu datējumā.

Ceturtais jautājums- *ar ko, pēc tavām domām, nodarbojas arheoloģijas zinātne* ļaus spriest par to, ko skolēni zina par arheoloģiju un vai tie izprot, ar ko nodarbojas šī zinātne.

Piektais jautājums, kas ir *sakta*, ir izvēlēts speciāli lai apzinātu skolēnu priekšzināšanas arī rotu nosaukumos.

Izstrādātās anketas ir anonīmas un netiek vērtētas, anketu rezultāti tiks ņemti vērā veidojot mācību tēmu, uzdevumus un vadot stundas.

3.3. Skolēnu mācību sasniegumu kritēriju izstrāde

Pirmajās divās mācību stundās vērtēšana nenotiks ar atzīmi, bet vērojot skolēnu darbu gan kopumā, gan individuāli. Tiks ņemta vērā aktivitāte stundā, jautājumu uzdošanas stils un saturs, stundas gaitā apskatot novērtēta skolēnu pierakstu kvalitāte un nobeigumā- disciplīna. Šie kritēriji tiks īstenoti arī turpmākajās divās stundās paralēli pārējām pārbaudes formām.

Mācību tēmas “Rotu izplatība vēsturiskajos reģionos 10. – 13.g.s. Latvijas teritorijā” īstenošanas vidusdaļā (3. stundā) autors paredzējis skolēniem praktisko darbu zināšanu nostiprināšanai pirms pēdējās stundas pārbaudes darba. Uzdevums paredzēts pāru darbam un balstās uz atmiņu, izpratni un spēju izšķirt niansētas detaļas senlietās.

Praktiskais darbs saucas “Rotu cilšu piederība” un sastāv no divām A4 lapām- oranžā un zaļā krāsā, uz vienas uzdrukāts “Latgaļi” bet uz otras “Kurši”. Konvertā sagatavoti no grāmatām sakopēti un izgriezti pieci senlietu attēlu pāri kuri skolēniem ir jāsavieto uz krāsainajām lapām pēc to cilšu piederības novērojot apgūtās senlietu atšķirības (2. *pielikums*).

Darbs tiek strādāts pāros un paredzēts uz septiņām minūtēm. Skolēniem būs atļauts izmantot pierakstus.

Praktiskais darbs netiks vērtēts ar atzīmi, bet kopīgi pārrunātas pieļautās kļūdas un analizētas pazīmes, pēc kurām viegli var atšķirt rotu piederību.

Mācību tēmas noslēguma pārbaudes darbs. Izstrādāti divi vienādas sarežģītības uzdevumu lapu varianti ar fotogrāfijām un diviem uzdevumiem uz kuriem darba lapās jāsniedz rakstiska atbilde (3. *pielikums*). Pirmais uzdevums ietver senlietu ornamenta fotogrāfiju, pēc iespējas izsmeļošāk jāraksturo ornaments un tā nozīme latviešu kultūrā. Šī uzdevuma izpilde atainos skolēna zināšanas par ornamentos ietverto nozīmi un ticējumiem. Otrais uzdevums sastāv no vairākiem jautājumiem uz kuriem jāsniedz rakstiska atbilde vērojot doto senlietu grupas fotogrāfiju. Pirmais jautājums- apraksti attēlā redzamās rotas, parādīs skolēna izpratni seno rotu pielietojumā un orientēšanos to nosaukumos. Otrais jautājums- kāds ir šajās rotās, vai kādā atsevišķā rotā iekļautais pasaules uzskats? (ticējumi par to valkāšanas nozīmi), attēlos skolēna zināšanas par senlietā jeb senlietu grupā iekļauto pasaules uzskatu, nozīmi, paražām vai ticējumiem.

Trešais, papildus jautājums, ir - nosauciet redzamās senlietu grupas piederību (kurši vai latgaļi). Atpazīstot seno rotu piederību skolēns var pierādīt dziļāku izpratni un analīzes spējas apgūtajā mācību tēmā.

Par teicami sniegtām atbildēm, ieskaitot pēdējo papildus jautājumu, ir iespējams iegūt 10 ballu vērtējumu.

Vērtēšanas kritēriji pārbaudes darbā:

10. balles.

1. uzdevums. Prot raksturot vairākus uz senlietas attēlotos ornamentus un ar to saistīto ticējumu kopu. Prot nosaukt senlietas vārdu, pielietojumu un ar to saistītos ticējumus. Atpazīst tās piederību kuršiem vai latgaļiem.
2. uzdevums. Atpazīst visas attēlā redzamās rotas un zina kā tās tika nēsātas. Zina un prot aprakstīt senlietās vai to grupās iekļauto pasaules uzskatu, ar tām saistītās paražas vai ticējumus. Prot nosaukt un paskaidrot uz senlietām redzamos ornamentus.
3. Atpazīst seno rotu piederību (kurši vai latgaļi).

9. balles.

1. uzdevums. Prot raksturot vairākus uz senlietas attēlotos ornamentus un ar to saistīto ticējumu kopu. Prot nosaukt senlietas vārdu, pielietojumu un ar to saistītos ticējumus.
2. uzdevums. Atpazīst visas attēlā redzamās rotas un zina kā tās tika nēsātas. Zina un prot aprakstīt senlietās vai to grupās iekļauto pasaules uzskatu, ar tām saistītās paražas vai ticējumus.
3. Atpazīst seno rotu piederību (kurši vai latgaļi).

8. balles.

1. uzdevums. Prot raksturot vairākus uz senlietas attēlotos ornamentus un ar to saistīto ticējumu kopu. Prot nosaukt senlietas vārdu, pielietojumu.
2. uzdevums. Atpazīst visas attēlā redzamās rotas un zina kā tās tika nēsātas. Zina un prot aprakstīt senlietās vai to grupās iekļauto pasaules uzskatu.
3. Atpazīst seno rotu piederību (kurši vai latgaļi).

7. balles.

1. uzdevums. Prot raksturot vairākus uz senlietas attēlotos ornamentus un ar to saistīto ticējumu kopu. Prot nosaukt senlietas vārdu, pielietojumu.
2. uzdevums. Atpazīst visas attēlā redzamās rotas un zina kā tās tika nēsātas. Zina un prot aprakstīt vienā senlietā iekļauto pasaules uzskatu.
3. Atpazīst seno rotu piederību (kurši vai latgaļi).

6. balles.

1. uzdevums. Prot raksturot vienu uz senlietas attēloto ornamentu un ar to saistīto ticējumu kopu. Prot nosaukt senlietas vārdu, pielietojumu.

2. uzdevums. Atpazīst daļu no attēlā redzamajām rotām un zina kā tās tika nēsātas. Zina un prot aprakstīt vienā senlietā iekļauto pasaules uzskatu.
3. Atpazīst seno rotu piederību (kurši vai latgaļi).

5. balles.

1. uzdevums. Prot raksturot vienu uz senlietas attēloto ornamentu un ar to saistīto ticējumu kopu. Prot nosaukt senlietas vārdu, pielietojumu.
2. uzdevums. Atpazīst daļu no attēlā redzamajām rotām un zina kā tās tika nēsātas. Zina un prot aprakstīt vienā senlietā iekļauto pasaules uzskatu.
3. Atpazīst seno rotu piederību (kurši vai latgaļi).

4. balles.

1. uzdevums. Prot raksturot vienu uz senlietas attēloto ornamentu un ar to saistīto ticējumu kopu.
2. uzdevums. Atpazīst vienu no attēlā redzamajām rotām un zina kā tā tika nēsāta. Zina un prot aprakstīt vienā senlietā iekļauto pasaules uzskatu.
3. Atpazīst seno rotu piederību (kurši vai latgaļi).

3. balles.

1. uzdevums. Prot nosaukt vārdā vienu uz senlietas attēloto ornamentu. Neprot raksturot ar to saistīto ticējumu kopu.
2. uzdevums. Atpazīst vienu no attēlā redzamajām rotām un zina kā tā tika nēsāta. Neprot aprakstīt senlietā iekļauto pasaules uzskatu.
3. Atpazīst seno rotu piederību (kurši vai latgaļi).

2. balles.

1. uzdevums. Prot nosaukt vārdā vienu uz senlietas attēloto ornamentu. Neprot raksturot ar to saistīto ticējumu kopu.
2. uzdevums. Atpazīst vienu no attēlā redzamajām rotām un zina kā tā tika nēsāta. Neprot aprakstīt senlietā iekļauto pasaules uzskatu.
3. Neatpazīst seno rotu piederību.

1. balle.

1. uzdevums. Nevar nosaukt vārdā vienu uz senlietas attēloto ornamentu. Neprot raksturot ar to saistīto ticējumu kopu.
2. uzdevums. Atpazīst vienu no attēlā redzamajām rotām un zina kā tā tika nēsāta. Neprot aprakstīt senlietā iekļauto pasaules uzskatu.
3. Neatpazīst seno rotu piederību.

3.4. Uzskates līdzekļu sagatavošana

Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīcā par uzskates līdzekļiem sauc, mācību palīglīdzekļus, ko rāda, demonstrē mācību nodarbībā, lai padarītu saprotamāku, uztveramāku mācību vielu, sniegto informāciju, teorētisko domu u. tml. Uzskates līdzekļus parasti īpaši gatavo mācību procesa vajadzībām atbilstoši noteiktas mācību pakāpes vajadzībām un prasībām, kā arī skolēnu vecuma īpatnībām. Izšķir dabiskos (dzīvie augi, dzīvnieki, mašīnas), mākslīgos (attēli, modeļi) un simboliskos (shēmas, diagrammas) uzskates līdzekļus (22, 180.lpp.).

Saistībā ar to, ka Rīgas vakara ģimnāzijas vēstures kabinetā ir pieejams dators un video projektorš mācību tēmas realizācijai tika izstrādātas trīs tematiskas *PowerPoint* slaidu prezentācijas. Prezentācijas veidotas lai demonstrētu arheoloģisko priekšmetu fotogrāfijas, rotu ornamentiku un arheoloģisko tērpu rekonstrukciju zīmējumus. Tekstuāli apraksti, izņemot galvenos nosaukumus, prezentācijā nav iekļauti jo tās veidotas tikai kā palīgmateriāls.

- Pirmajā prezentācijā skolēni iepazīsies ar cilšu apmešanās reģioniem 10. – 13.gs. Latvijas teritorijā un arheoloģisko atradumu karte gar Daugavu. Īsi apskatītas lībiešu, zemgaļu, kuršu un latgaļu rotas un šo cilšu tērpu mūsdienu rekonstrukcijas. Šīs prezentācijas laikā skolēniem tiek piedāvāts vispārējs ieskats par 10. –13.gs. Latvijas teritoriju apdzīvojušajiem cilvēkiem (4. *pielikums*).
- Otrā prezentācija ietver jau rotu grupu attēlus- galvas rotas (vainagi), važiņrotas, kaklariņķi, aproces- kas sadalītas pēc to paveidiem, piemēram, zvērgalvu aproces, spirālaproces, manšetaproces, karavīra aproces. Atsevišķi izdalīti kuršu un latgaļu gredzeni, pakavsaktas un amuleti (5. *pielikums*).
- Trešā prezentācija “rotu ornamentācija un tās nozīme” apskata dažādus senatnē pielietotos simbolus vai to grupas, gan atsevišķi gan kopā ar pašām senlietām, īpašu liekot uzsvāru uz kuršu un latgaļu senlietu rotāšanas principiem un atšķirībām. Šie attēli, apvienoti ar stāstījumu būs noderīgs uzskates līdzeklis, kas ļaus vienkārši izskaidrot un parādīt konkrētajā brīdī klasē apskatāmo tēmu (6. *pielikums*).

Kā papildus uzskati paredzēts izmantot arī dabiskos uzskates līdzekļus- arheoloģiskās rotas no Latvijas kolekcionāru privātkolekcijām. Apskatāmie priekšmeti aptvers visas otrajā *PowerPoint* prezentācijā minētās senlietu grupas (galvas rotas, važiņrotas, kaklariņķi, aproces, pakavsaktas un amuleti) un radīs unikālu iespēju skolēniem tās apskatīt un paturēt rokās. Autors uzskata, ka ļoti liela nozīme ir tieši īstiem un autentiskiem uzskates līdzekļiem, jo šādu

priekšmetu apskate vai pat piemērīšana rada iekšējo pārdzīvojumu skolēnos un tādejādi ir iespējams personīgi aktualizēt mācāmo tēmu radot dziļāku tās izpratni. Šāda pieeja savas valsts vēstures un kultūras vēstures mācīšanā dod skolēniem tiešu saikni ar savas tautas pagātņi, kļiedējot teorētiskā materiāla atrautību no pašreizējā, dinamiskā dzīves ritma un ļaujot izdalīt apgūto no kopējā faktu krājuma.

3.5. Plānotās mācību metodes un tematiskā plāna izveide

Kā pamatu visas mācību tēmas apgūšanai autors ir izvēlējis izskaidrojoši *ilustratīvo metodi*. Kā savā grāmatā “Didaktika”, raksta LU profesore Dzidra Albrehta, šī mācību metode ir viens no ekonomiskākajiem veidiem, kā nodot jaunajai paaudzei vispārinātu un sistematizētu cilvēces pieredzi. Šo metodi var izvēlēties jauna temata apguves sākumā, kad skolēniem nav priekšzināšanu par to, lai ar saistošās jauniegūtās informācijas palīdzību ieinteresētu skolēnus tālākā problēmas izpētē. Saistībā ar to, ka skolēnu zināšanas par gatavojamo mācību tēmu varētu būt vājas vai fragmentāras, ilustratīvi izskaidrojošā metode ir vis efektīvākais līdzeklis labu mācību sasniegumu iegūšanā.

Veicot otrajā stundā ielānoto radošo darbu, kur skolēniem būs jāpielieto jauniegūtās zināšanas, tiks pielietota *reproduktīvā metode*. “Tā palīdz veidot iegūto zināšanu izmantošanas prasmes. Skolēniem sniedz darbības noteikumus un secību, kā izpildes rezultātā tiek apgūta prasme atpazīt objektus (parādības), konstatētu to pastāvēšanas faktu un noteiktā kārtībā veikt vajadzīgās darbības” (1, 78. lpp.). Radošā darba pamatā būs objektu atpazīšana un klasifikācija divās grupās balstoties uz iepriekš saņemto informāciju mācību stundās.

Paralēli izskaidrojoši ilustratīvajai metodei tiks pielietota *piedzīvojuma, jeb emocionālās iedarbības metode*. Kā min profesore Dzidra Albrehta, izglītības mācību saturā var izšķirt četrus pamatelementus.

1. zināšanas
2. pieredze darbības veidu īstenošanā
3. radošās darbības pieredze
4. emocionāli vērtējošā attieksmes pieredze

“Ceturtais izglītības satura elements prasa veidot attieksmi pret apkārtējo pasauli, tās jomām, sasniedzot emocionāli vērtējošu audzinātību. Attieksmes veidošanas vissvarīgākais nosacījums ir emocionālā iedarbība, cilvēka jūtu ietekmēšana. Pastāvīgas ieinteresētās attieksmes veidošanas konkrētie ceļi var būt visai dažādi. Ieinteresētu attieksmi var rosināt:

- ar jaunu informāciju, radot pārsteiguma momentu;
- izmantojot efektīvu demonstrējumu

- izceļot objektu nozīmību” (1, 84. lpp.).

Izmantojot skolās parasti nepieejamus uzskates līdzekļus, izceļot atsevišķu priekšmetu unikalitāti un sniedzot jaunu informāciju, tiks īstenota emocionālās iedarbības metode, kas pēc būtības mācību procesā ieņem ļoti nozīmīgu lomu, jo balstoties uz autora personīgo pieredzi, prasmīgi pielietota, šī metode var izraisīt padziļinātu interesi par kādu no zinātnes nozarēm vai pat var palīdzēt skolēnam izvēlēties nākamo mācību iestādi un turpmāko virzību dzīvē.

Izstrādājot mācību tēmas tematisko plānu (*3.1. tabula*) ir ņemts vērā faktu secīguma princips loģiskam vielas izkārtojumam. Mācību stundas kultūras vēsturē Rīgas vakara ģimnāzijā notiek vienu reizi nedēļā, kam atvēlēta viena mācību stunda. Autors mācību tēmu “10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā” ir sadalījis četrās mācību stundās. Tematiskajā plānā redzams katras mācību stundas tēmas nosaukums un galvenās vadlīnijas par ko tiks runāts stundas laikā. Atsevišķi stundām ir izdalīti mērķi: izglītojošais, audzinošais un attīstošais. Uzskaitītas arī mācību metodes un organizācijas formas. Īstenojamā mācību tēmā ir paredzēts pielietot plašu un daudzveidīgu uzskates līdzekļu klāstu, katrā stundā pielietojamie uzskates līdzekļi ir minēti tematiskā plāna priekšpēdējā sadaļā.

3.1. tabula. Tematiskais plāns tēmai “10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā”

Stundu skaits	Tēma	Stundu mērķi			Mācību metodes	Māc. organiz. formas	Uzdevumi	Uzskates līdzekļi	Vērtēšanas kritēriji
		Izglītojošais	Audzinošais	Attīstošais					
1	“10. –13. gs.arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā”. Ievadstunda, priekšzināšanu noskaidrošana, Senās ciltis un to rotas. Apdzīvotie reģioni. Kurši, Zemgaļi, Lībieši, Latgaļi	Sniegt zināšanas par Latvijas teritorijā dzīvojušo cilšu rotām	Veicināt skolēnu identitātes veidošanos, kā Latvijas kultūrvērtību mantotājam	Attīstīt novērošanas un salīdzināšanas spējas	Izskaidrojoši ilustratīvā	Mācību stunda. Frontālā	Priekšzināšanu noskaidrošana	PowerPoint prezentācijas materiāli (<i>Senās ciltis un to rotas. Apdzīvotie reģioni. Kurši, Zemgaļi, Lībieši, Latgaļi</i>)	Nevērtē ar atzīmi, bet analizē klases darbu verbāli
1	“Rotu daudzveidība un valkāšanas tradīcijas”. Važiņrotas, kaklariņķi, aproces, gredzeni, pakavsaktas.	Iepazīstināt ar rotu daudzveidību un veidot izpratni par to valkāšanas tradīcijām	Veicināt interesi, izpratni un cieņu pret savas tautas kultūru	Attīstīt spēju izjust un novērtēt senču uzskatu sistēmu	Izskaidrojoši ilustratīvā, reproduktīvā, emocionālās iedarbības metode	Mācību stunda. Frontālā	Radošais darbs	PowerPoint prezentācijas materiāli un vēsturiskie uzskates līdzekļi (<i>Važiņrotas, kaklariņķi, aproces, gredzeni, pakavsaktas, amuleti</i>)	Nevērtē ar atzīmi, bet analizē klases darbu verbāli
1	“Rotu daudzveidība un valkāšanas tradīcijas, rotu ornamentācijas nozīme”. Amuleti, rotu ornamentācijas paraugi.	Iepazīstināt ar rotu daudzveidību un veidot izpratni par to valkāšanas tradīcijām, veidot izpratni par ornamentācijas paraugiem	Veicināt interesi, izpratni un cieņu pret savas tautas kultūru, rosināt pozitīvu attieksmi pret tradicionālo tautas ornamentiku	Attīstīt spēju izjust un novērtēt senču uzskatu sistēmu, attīstīt vērtēšanu un analīzes spējas	Izskaidrojoši ilustratīvā, emocionālās iedarbības metode	Mācību stunda. Frontālā	--	PowerPoint prezentācijas materiāli par rotu grupām, ornamentāciju un tās nozīmi. Vēsturiskie uzskates līdzekļi (Amuleti, rotu ornamentācijas paraugi)	Nevērtē ar atzīmi, bet analizē klases darbu verbāli
1	“Rotu ornamentācija un nozīme”. Arheoloģisko rotu ornamentācijas paraugi Pārbaudes darbs	Veidot izpratni par ornamentācijas nozīmi uz senlietām	Rosināt pozitīvu attieksmi pret tradicionālo tautas ornamentiku	Attīstīt vērtēšanu un analīzes spējas	Izskaidrojoši ilustratīvā, pārbaudes darbs	Mācību stunda. Frontālā	Pārbaudes darbs	PowerPoint prezentācijas materiāli (<i>arheoloģisko rotu ornamentācijas paraugi</i>)	10 baļļu skalā tiek vērtētas atbildes uz kontroldarba uzdevumiem

4. KULTŪRAS VĒSTURES TĒMAS „10.- 13. G.S. ARHEOLOĢISKĀS ROTAS LATVIJAS TERITORIJĀ” APROBĀCIJA RĪGAS VAKARA ĢIMNĀZIJAS 11. KLASĒS

Autora izvēlētā darba tēma bieži neparādās vidusskolas kultūras vēstures stundās, parasti tiek skarti tikai kopējie vēstures fakti. Tomēr šī tēma ir interesanta un slēpj sevī ļoti lielu apskatāmo faktu daudzumu kas var palīdzēt gan skolēna redzesloka paplašināšanā, jaunu atziņu gūšanā par savas tautas vēsturi, gan pilsoniskās pašapziņas celšanā. Tieši dēļ tā, ka mācību tēma ir nedaudz atšķirīga no tradicionālās pieejas, būs interesanti uzzināt, kā to pieņems skolēni un kādi būs viņu uzrādītie mācību sasniegumi. Autors uzskata, ka apjomīgais PowerPoint prezentācijās iekļautais fotogrāfiju skaits un viņa savāktā vēsturiskā informācija papildinājumā ar unikālajiem uzskates līdzekļiem spēs radīt gaidīto interesi no skolēnu puses un iespējams viņos pat rosinās patstāvīgu interesi par Latvijas vēsturi un senatnes kultūru, kas dažkārt tiek nepelnīti piemirsta skolās.

Saistībā ar to, ka pastāvīgi tiek pilnveidota Latvijas izglītības sistēma, būtu noderīgi ja vēstures muzeji, zinātniskie darbinieki un paši skolotāji kopīgi spētu veidot ciešu sadarbību stundu plānošanā iekļaujot tajās pēc iespējas vairāk īstu uzskates materiālu un attiecīgās jomas speciālistu stāstījumus. Tas padziļinātu izpratni par Latvijas vēsturiskajiem notikumiem, kultūru un mākslu sniedzot zināšanas ar to pirmavotu starpniecību.

4.1. Darba procesa izvērtēšana

Kultūras vēstures mācību stundas notika reizi nedēļā pie divām klasēm, 11.l. kurā mācās 24 skolēni un 11.m kurā mācās 19 skolēni.

Pirmā stunda. Tēma “10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā”

Stundu tika sākta ar sasveicināšanos un iepazīšanos. Autors izskaidroja paredzēto stundu gaitu, noteikumus, informēja par plānotajiem pārbaudes darbiem, kā arī nosauca šīs stundas tēmu. Par cik mācību tēma ir saistīta ar Latvijas senvēsturi un rotu veidiem, pirmās stundas sākumā skolēniem tika izdalītas sagatavotās anonīmās anketas ar jautājumiem viņu priekšzināšanu noskaidrošanai. Anketu analīze rāda, ka lielākā daļa skolēnu agrāk jau ir apguvuši ar Latvijas senvēsturi saistītas tēmas, bet paši papildus par to nav interesējušies. Vēlā dzelzs laikmeta laika posmu varēja nosaukt tikai mazākums aptaujāto, toties daudzi zināja ar ko nodarbojās arheoloģijas zinātne. Aptuveni puse no skolēniem zināja, ka ir sakta ir rotas lieta, pārējie par saktu neko nevarēja pateikt. Ņemot vērā šīs ziņas, pirmā stunda tika uzsākta ar laika posma raksturojumu un stāstījumu par arheoloģijas nozīmi senatnes izpētē. Ievadstundā tika stāstīts par baltu tautu apmešanos Latvijas teritorijā un cilšu reģionālo izvietojumu 13.gs. Atsevišķi izdalīju Lībiešus, Zemgaļus, Kuršus un Latgaļus izstāstot par to atšķirībām tērpos un rotās. Skolēni bija ļoti ieinteresēti stāstītajā, pierakstīja galvenos faktus un uzdeva jautājumus, jo daudziem līdz šim bija maz zināms par baltu tautu migrāciju un apmešanos Latvijas teritorijā.

Otrās stundas temats bija „10.-13.g.s. arheoloģisko rotu daudzveidība un valkāšanas tradīcijas”.

11.l. klases skolēni ieradās vairākas minūtes pirms stundas sākuma. Autors mācību telpu bija sagatavojis jau laikus, uzstādot datoru ar video projektoru, kā arī izvietojis uzskates materiālus. Pēc sasveicināšanās ar klasi tika izstāstīts šīs dienas stundas plāns.

Stundas sākumā autors stāstīja par apbedīšanas tradīcijām un uzskatu sistēmu, kas ar to saistīta uzsverot atsevišķus vērā ņemamus faktus. Turpinot stundu, apskatīja kaklariņķu veidus paralēli demonstrējot slaidus uz ekrāna un aicinot pierakstīt ar tiem saistītos uzskatus. Autors īpaši norādīja uz kaklariņķu formu īpatnību atšķirības dažādos Latvijas teritorijas reģionos. Skolēni ieinteresēti klausījās stāstītajā un uzdeva interesējošos jautājumus, piemēram, cik bija kopējais nēsāto rotu svars. Zināšanu nostiprināšanai autors demonstrēja līdzpaņemtos uzskates līdzekļus no savas privātkolekcijas- bronzas kaklariņķus, kas izraisīja sarunas un pārsteigumu klasē. Stundas turpinājumā līdzīgi tika apskatītas vainagu un važiņrotu valkāšanas tradīcijas. Tie, kas vēlējās, varēja pielaikot Latgaļu važiņrotu un uzlikt

demonstrētos kaklariņķus. Šo iespēju izmantoja vairākas skolnieces, izsakot atkārtotu izbrīnu par šo rotu svaru.

Atsevišķi tik klāstīta tēma par aprocēm, padziļināti stāstīts par katra reģiona īpatnējām atšķirībām to darināšanā un skolēni aicināti vienkāršoti iezīmēt burtnīcās tipiskākos uz projektora demonstrētos paraugus. Skolēniem arī tika dota iespēja apskatīt arheoloģisko aproču un to fragmentu paraugus. Stundas beigās tika runāts par Latvijai tipisko spirālgredzenu kultūru un to reģionālajām atšķirībām. Nobeigumā, kopīgi ar klasi autors īsi pārrunāja stundā stāstīto un uzdodot dažus kontroljautājumus pārliecinājās, ka viss stāstītais stundā bijis saprotams. Stundu beidzot skolēni sakārtoja klasi un atvadījās.

Kopumā stundā 11.l. klases skolēni bija ieinteresēti, kamēr 11.m. klase uzvedās klusi un atturīgi. Daži vidusskolnieki, kas bija vairāk ieinteresēti tēmā stundu laikā uzdeva jautājumus uz kuriem autors sniedza izsmelošas atbildes. Skolēni kopumā bija ļoti disciplinēti, kas izbrīnīja autoru, jo audzināšanas praksē novērojot 11.l. klasi bijušas manāmas atsevišķas stundas, kurās skolēni dažkārt savā starpā pļāpāja un traucēja stundu.

Trešajā stundā tika apskatīta tēma „10.-13.g.s. arheoloģisko rotu daudzveidība un valkāšanas tradīcijas, rotu ornamentācijas nozīme”.

Pirms pirmās mācību stundas tika vēdināta klase. Kad skolēni bija sakārtojušies darbam, autors uzsāka skaidrojumu par šīs dienas stundas plānu, kurā paredzēts veikt arī nelielu praktisko darbu. Mācību stunda sākās ar stāstījumu par saktu veidiem, to pielietojumu un ornamentāciju. Iepriekš veiktajā priekšzināšanu noskaidrošanā ar anketām bija noskaidrots, ka daudzi skolēni nemaz nezina saktas nozīmi un izskatu, tāpēc autoram bija sagatavoti daudz interesanti saktu paraugi no dažādiem Latvijas reģioniem, ko viņš pielietoja kā uzskates līdzekļus. Īpaši uzsvars likts uz latgaļu un kuršu saktu atšķirībām. Stundas turpinājums ietvēra stāstījumu par amuletu nozīmi senču uzskates sistēmā un paraugu demonstrējumu. Šī tēma skolēniem likās īpaši interesanta jo no skolēnu puses atskanēja vairāki precizējoši jautājumi. Ilustrējot amuletu nozīmi autors lietoja citātus no tautasdziesmām, pasakām un ticējumiem, tā uzskatāmi parādot, ka ticība amuletiem ir bijusi dzīva ne tikai senatnē, bet vēl salīdzinoši nesēnā pagātnē. Sarunā ar skolēniem kopīgi mēģināts atrast piemērus ticībai maģiskajām amuletu spējām arī mūsdienās.

Nākamā apskatāmā tēma bija senlietu ornamentācija un tās nozīme. Ļoti plašs bija stāstījums par dažādiem ornamentācijas viediem un tajos iekļauto pasaules uzskatu ilustrējot tos ar fragmentiem no folkloras un demonstrējot piemērus uz arheoloģiskajām senlietām un slaidu prezentācijā. Atsevišķus simbolu paveidus autors attēloja uz tāfeles un aicināja iezīmēt burtnīcās. Daudzus no apskatītajiem simboliem skolēni jau pazina un zināja to nosaukumus, tomēr stāstījums par to nozīmi senajā kultūrā viņiem bija jaunatklājums. Kā pēdējā no dienas

tēmām bija Latvijai īpatnējās spirālgredzenu kultūras apskats. Skolēniem bija iespēja iepazīties ar daudzajām spirālgredzenu modifikācijām un uz tiem attēlotajiem ornamentiem, ko varēja salīdzināt ar tikko uzzināto par ornamentācijas nozīmi. Paralēli kopējai informācijai tika norādīts arī uz kuršu un latgaļu gredzenu atšķirībām un skolēni aicināti tās piezīmēt savos pierakstos.

Stundas beigās bija ieplānots īss praktiskais darbs zināšanu nostiprināšanai – “Rotu cilšu piederība”. Vispirms skolēniem izskaidroja noteikumus un izdalīja darba materiālus. Skolēni sadalījās pāros pa divi un katrs pāris saņēma aploksni ar izgrieztiem senlietu pāriem, kur viena senlieta pārstāvēja kuršu kultūru, bet otra latgaļu kultūru. Klāt aploksnei tika izdalītas divas dažādas krāsas papīra lapas ar uzrakstu “Kuršu senlietas” un “Latgaļu senlietas”. Skolēniem aptuveni piecu minūšu laikā bija jāsakārto senlietu attēlus uz tiem piederīgajām lapām. Uzdevuma izpilde veicās ļoti labi un lielākā daļa skolēnu attēlus izkārtāja nekļūdīgi vai ar minimālām kļūdām, kas pierādīja to, ka iepriekšējās stundās apgūtais materiāls tiešām ir saprasts. Kad skolēni bija sakārtojuši attēlus uz lapām, kopīgi vēlreiz tika izanalizēts katras senlietas nosaukums, nozīme un piederība, kas papildus nostiprināja viņu zināšanas un sagatavoja noslēguma darbam. Rezultātu ziņā nebija manāmas atšķirības starp abām 11. Klasēm, tomēr mācību procesā 11.l. klase par mācību tēmu izrādīja lielāku interesi. Vairāki skolēni izteica pozitīvas atsauksmes par īso praktisko darbu, kas ļāva pārbaudīt savas zināšanas senlietu atpazīšanā. Autors uzskata, ka stunda bija ļoti veiksmīga, jo izdevās skolēniem izraisīt interesi par savas tautas senvēsturi. To pierāda tas, ka pēc stundas vairāki skolēni vēlējās uzzināt vēl papildus informāciju par stundā dzirdēto un interesējās par iespējām tēmu apgūt padziļināti.

Ceturrtā stunda. Tēma “10.-13.g.s. arheoloģisko rotu ornamentācijas nozīme. Noslēguma pārbaudes darbs.”

Stundas sākumā tika stāstīts par rotās sastopamajiem rombveida ornamentācijas laukumiem, kas simbolizē agrāro kultūru. Papildus tika demonstrēti slaidi un senlietu paraugi, kuros sastopama agrārā simbolika. Pēc tēmas pabeigšanas kopīgi ar klasi tika veikts īss pārskats par visās četrās stundās mācīto un dots laiks sagatavoties kontroldarbam. Pārbaudes darbam bija sagatavoti divi varianti kopētu lapu uz kuriem attēlotas dažādas senlietas un uzdoti jautājumi. Par katru atbildētu jautājumu varēja iegūt noteiktu punktu skaitu, ko saskaitot veidojās gala atzīme. Skolēni pārbaudes darbu veica 15 minūtēs, izmantot pierakstus nebija atļauts. Kā redzams tabulā 4.1. ir jūtama atšķirība starp abu klašu rezultātiem. 11.l klases vidējā atzīme ir 6,7 balles, bet skaitliski mazākās, 11.m klases rezultāti 8,6 balles. 11.m klase mācību laikā bija daudz disciplinētāka, bet uzdeva arī mazāk jautājumu, kamēr aktīvā un tēmā ieinteresētā

11.1 klase tomēr saņēma zemāku vērtējumu. Iespējams, tas ir skaidrojams ar lielo skolēnu skaitu un līdz ar to ar iespējami lielu atšķirību starp skolēnu mācību rezultātiem un spējām.

4.1. tabula. Pārbaudes darba rezultāti 11. klasēm

11.1 klase	Vērtējums	11.m klase	Vērtējums
Pāvels	10	Normunds	10
Krišjānis	7	Renārs	5
Anastasija	9	Diāna	10
Laura	8	Ilze	7
Ginta	7	Oksana	10
Kārlis	4	Simona	8
Devijs	9	Aļona	9
Dainis	6	Jānis	9
Valters	6	Karolīna	10
Solvita	4		
Dainis	6		
Edgars	5		
Mārtiņš	5		
Kristaps	9		

Mācību tēmas realizēšanu autors vērtē kā izdevušos, jo skolēnos radās interese un izpratne par savas tautas vēsturi. Stundās skolēni bija disciplinēti un klasē ieradās laicīgi. Stundu laikā veidojās pozitīva gaisotne un laba saskarsme. Autorprāt, liela loma mērķa sasniegšanā bija viņa savāktajam plašajam teorētiskajam materiālam un PowerPoint prezentācijās apkopotajiem krāsainajiem senlietu, karšu un zīmējumu attēliem, kā arī pašiem senlietu paraugiem, ko daudzi skolēni atzina par ļoti interesantiem un izteica pozitīvas piezīmes par iespēju katram individuāli tos aplūkot. Autors uzskata, ka šāda pieeja Latvijas senvēstures mācīšanā satuvina skolēnus ar senču mantojumu un uzskatu sistēmu, tādējādi personīgi aktualizējot viņos vēlmi iepazīt un saglabāt kultūras mantojumu, kā arī pēc mācību beigām pievērst uzmanību sevis tālākai izglītošanai šajā jomā.

4.2. Secinājumi

Pēc kultūras vēstures tēmas “10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā” aprobācijas Rīgas vakara ģimnāzijas 11. klasēs ir radušies divu veidu secinājumi, kas skar skolotāju un skolēnu darbību.

Secinājumi, kas attiecas uz skolēnu darbību:

- Skolēni ir ļoti ieinteresēti senvēstures tēmas apgūvē, ja tiem sniedz līdz šim retāk skolās apskatītu informāciju.
- Personīgi aktualizējot mācāmo tēmu pašiem skolēniem, tie spēj uzrādīt augstus mācību sasniegumus.
- “Īsti” uzskates līdzekļi skolēnos rada padziļinātu izpratni par mācāmo tēmu, jo ir iespēja pieskarties pašam priekšmetam, sajūst tā svaru un virsmas struktūru, iegūt ne tikai teorētiskas zināšanas, bet arī uztvert informāciju caur tausti un subjektīvām sajūtām.
- Skolēni prot iedziļināties jaunā, līdz šim neapgūtā mācību tēmā un uzdot sarežģītus, precizējošus jautājumus, kas norāda uz neviltotu un personisku interesi Latvijas kultūras vēstures faktu apgūšanā.

Vadot kultūras vēstures stundas autors ir formulējis vairākus secinājumus kas saistīti ar skolotāja darbu tieši aprobētajā tēmā, gan vispārīgi vēstures un kultūras vēstures stundu vadīšanā.

- Skolās būtu nepieciešamas vairāk vēstures un kultūras vēstures stundas, kas saistītas tieši ar Latvijas vēsturi.
- Latvijas senvēstures apgūšanā būtu noderīgi izmantot pētniecisko mācību metodi, ko veiksmīgāk var īstenot ja tam ir atvēlēts atbilstošs stundu skaits.
- Labus rezultātus pārbaudes darbos sniedz mācību laikā veiktie tematiskie darbi.
- Mācību tēmas izpratni papildina muzeju apmeklējums vai sadarbība ar attiecīgās jomas speciālistiem un pētniekiem.
- Skolotājiem jāizvērtē kad un vai izmantot anketēšanu, jo daudzos mācību priekšmetos pēdējos gadus šis pedagoģiskās pētniecības veids ir ņēmis virsroku. Skolēni pret anketēšanu sāk izturēties pavirši un dažkārt pat atsakās pildīt.
- Skolotājiem lietderīgi būtu pievērsties netradicionālām mācību tēmām. Tas paplašina gan skolotāju, gan audzēkņu zināšanas, intereses un redzesloku.

Diplomdarba mērķis- izveidot mācību saturu tēmai “10.-13.g.s. arheoloģiskās rotas Latvijas teritorijā” ir sasniegts un veiksmīgi aprobēts kultūras vēstures stundās.

Nobeigums

Gan veidojot mācību saturu, gan aprobējot to nodarbībās autors izdarījis sev vairākus vērtīgus secinājumus, kas atspoguļoti šajā darbā.

Veicot rūpīgus pētījumus par arheoloģiskajām rotām Latvijas teritorijā 10.- 13.g.s. un sagatavojot to izklāstu mācību stundās autors ir pierādījis šīs mācību tēmas aktualitāti mūsdienu sabiedrībā un sasniedzis atdzīstamus rezultātus.

Gatavojoties mācību tēmas aprobācijai tika pētītas pedagoģijas speciālistu atziņas par mācību satura veidošanu, mācību metožu un organizācijas formu izvēli, kā arī vecumposma īpatnības, ar kurām būs jāskaras darbā skolā. Paralēli iepazīti izglītību reglamentējošie dokumenti, kas saistīti ar pedagoģisko darbību un kultūras vēstures mācīšanu.

Izstrādājot mācību saturu, ņemti vērā gan mācību sasniegumu vērtēšanas pamatprincipi, gan veiktas konsultācijas ar skolotājiem par skolēnu priekšzināšanu noskaidrošanas metodēm.

Tematiskajā plānā katrai stundai iekļautas plānotās mācību metodes un uzskates līdzekļi, kas nes svarīgu lomu paša darba veiksmīgā realizēšanā.

Strādājot ar 11. Klasēm autoru pārsteidza skolēnu atsaucība un ieinteresētība, kā arī disciplinētība, kas nav raksturīga jaunāka vecuma klasēm ar ko autors bija saskāries līdz šim. Autors atzīmē, ka patīkami bijis vērot paša plānoto mācību metožu veiksmīgu īstenošanos un to, ka skolēni īsā laikā spēj apgūt, kā arī izprast sarežģītas kultūras vēstures tēmas.

Autors uzskata, ka uzsāktais pētījums būtu jāturpina un jāpaplašina lai izveidotu Latvijas vēstures un kultūras vēstures stundas pēc autora izveidotā stundu modeļa parauga, pielietojot gan jaunus pētījumus vēsturē, gan "īstus" uzskates līdzekļus, jo skolēnos tas rada nedalītu interesi un atsaucību vielas apgūvē.

Izmantotā literatūra un avoti

1. **Albrehta, Dz.** *Didaktika*. Rīga: RaKa, 2001. 168 lpp.
2. **Apals, J.** *Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā*. Rīga: Zinātne, 1986.
3. **Apals, J., Atgāzis, M., Daiga, J., Deņisova, R., Graudonis, J., Loze, I., Mugurēvičs, Ē., Stubavs, Ā., Šnore, E., Zagorskis, F., Zariņa, A.** *Latvijas PSR arheoloģija*. Rīga: Zinātne, 1974. 368 lpp.
4. **Avotiņa, A., Blūma, D., Līdaka, A., Nefedova, I., Šmite, E.** *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2003.
5. **Balodis, Fr.** *Latviešu vēsture I. Sējums*. Rīga: Valters un Rapa, 1938. 136 lpp.
6. **Božoviča, L.** *Personība un tās veidošanās skolas gados*. Rīga: Zvaigzne, 1975.
7. **Brastiņš, E.** *Latvija, viņas dzīve un kultūra*. Rīga: Atēna, 2007.
8. **Geidžs, N.L., Berliners, D.C.** *Pedagoģiskā psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. 662 lpp.
9. **Gudjons, H.** *Pedagoģijas pamatatziņas*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996. 129 lpp.
10. **Kalniņš, D.** *Seno Rotu kalve. Rotu kalšanas ABC*. Rīga: Laikraksts Diena, 2007. 238 lpp.
11. **Kempbels, R.** *Kā pariezi mīlēt pusaudzi*. Rīga: RaKa, 1992.
12. **Komenskis, I.A.** *Lielā didaktika. Didaktika*. Rīga: RaKa, 2000. 95 lpp.
13. **Koroļeva, I., Rungule, R., Sebre, S.** *Latvijas jaunatnes socioloģiskais portrets*. Rīga: LU, 1999.
14. **Lamsters, V.** *Ievads Latviešu stila vēsturē*. Rīga: Elpa-2, 2003. 160 lpp.
15. **Lapiņa, L., Rudiņa, V.** *Projektu metode skolā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1997.
16. **Maslo, I.** *Skolas pedagoģiskā procesa diferenciacija un individualizācija*. Rīga: RaKa, 1995. 172 lpp.

17. *Normatīvie akti vispārizglītojošo un speciālo skolu darbā. I un II d.* Rīga: SIA Plūsma, 1997.
18. **Oniščuks, V.** *Mācību stunda mūsdienu skolā.* Rīga: Zvaigzne, 1985. 182 lpp.
19. **Paiders, J.** *Arābu laiki Latvijā.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2002.
20. **Paiders, J.** *Senlatviešu rakstības noslēpumi.* Rīga: Zvaigzne ABC, 2003. 80 lpp.
21. **Pastere, R.** *Grupu metodes.* Žurnāls "Skolotājs". Rīga, 2006. 3(57) 74 lpp.
22. *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca.* Sastādījis autoru kolektīvs **Skujiņas, V.** Vadībā. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. 247 lpp.
23. **Plotnieks, I.** *Psiholoģija ģimenē.* Rīga: Zvaigzne, 1988. 172 lpp.
24. **Pokratniece, G.** *Jauniešu pašapziņas dinamika un identitātes meklējumi.* Rīga: RaKa, 1998.
25. **Radiņš, A.** *Ceļvedis Latvijas senvēsturē.* Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
26. **Rubana, I. M.** *Veselības izglītības pamati.* Rīga: RaKa, 1997. 144 lpp.
27. **Stola, I.** *Ekskursijas dabā.* Rīga: RAKA, 2002. 148 lpp.
28. **Svence, G.** *Attīstības psiholoģija.* Rīga: RaKa, 1999.
29. **Špona, A., Čehlova, Z.** *Pētniecība pedagoģijā.* Rīga: RaKa, 2004.
30. **Šteinberga, A., Tunne, I.** *Jauniešu pašizjūta un vērtības.* Rīga: RaKa, 1999.
31. **Tūbele, S., Šteinberga, A.** *Ievads speciālā pedagoģijā.* Rīga: RaKa, 2004. 112 lpp.
32. **Viksne, Z.** *Augstākās nervu darbības īpatnības bērniem dažādos vecuma periodos. Bērnu un pusaudžu augstākās nervu darbības fizioloģija.* Rīga: Zvaigzne, 1981, 147 lpp.
33. **Zemītis, G.** *Ornaments un simbolika Latvijas aizvēsturē.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004.
34. **Zvirbule A.** *Kultūrvides izglītība.* Rīga: RaKa, 2004. 101 lpp.
35. **Žogla, I.** *Didaktikas teorētiskie pamati.* Rīga: RaKa, 2001. 275 lpp.
36. **Абульхаиова-Славская, К.** *Стратегия жизни.* Москва, 1991.

37. **Виготский, Л.** *Проблемы дефектологии*. Москва: Просвещение, 1995.
38. **Кулагина, И.** *Возрастная психология*. Москва: РОУ, 1996.
39. **Ястребова, А.В.** *Инструктивно-методическое письмо о работе учителя-логопеда при общеобразовательной школе*. Москва: Когито Центр, 1996.
40. **Нермане, А.** *Par projektu „Latvijas kultūras kanons”* [tiešsaiste]. Rīga: Latvijas Republikas Kultūras ministrija, 2006- [atsauce 25.05.2008.]. Pieejams internetā:
<http://www.km.gov.lv/UI/main.asp?id=23125>
41. Izglītības un zinātnes ministrijas 2002.gada 11.jūnija *Vispārējās vidējās izglītības izlīdzinošās programmas paraugs*. Rīga: IZM ISEC [atsauce 25.05.2008.]. Pieejams internetā:
<http://izm.izm.gov.lv/nozares-politika/izglitiba/profesionala-izglitiba/izgl-progr-paraugi/673.html>
42. **Lazdiņa, I.** *Kā cīnīties pret „melno arheoloģiju”?* [tiešsaiste]. Rīga: Latvijas universitātes avīze, 2007- [atsauce 25.05.2008.]. Pieejams internetā:
<http://www.lu.lv/laikraksts/zinas/696/index.html#komentari>
43. Ministru kabineta 2007.gada 7.augusta noteikumi Nr.544, 25. pielikums *Kultūras vēsture. Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta standarts*. Rīga: IZM ISEC [atsauce 25.05.2008.]. Pieejams internetā:
<http://isec.gov.lv/normdok/mk070544.htm#25>

Pielikumi

**Priekšzināšanu noskaidrošana mācību tēmā- Rotu izplatība
vēsturiskajos reģionos vēlajā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā**

1. Vai jūs agrāk jau esat apguvis/usi ar Latvijas
senvēsturi saistītas mācību tēmas?

Jā

Nē

2. Vai pats esat interesējies/usies par Latvijas senvēsturi
un ar to saistītām lietām?

Jā

Nē

3. Uz kuru laika posmu, pēc tavām domām, ir attiecināms
vēlais dzelzs laikmets Latvijā?

a) 0.g.m.ē.- 400.g.m.ē.

b) 400.g.m.ē.- 900.g.m.ē.

c) 900.g.m.ē.- 1200.g.m.ē.

4. Uzraksti ar ko, pēc tavām domām, nodarbojas
arheoloģijas zinātne?

5. Uzraksti, kas ir “sakta” un kādam nolūkam to lietoja?

1. variants

Klase:

Vārds, uzvārds:

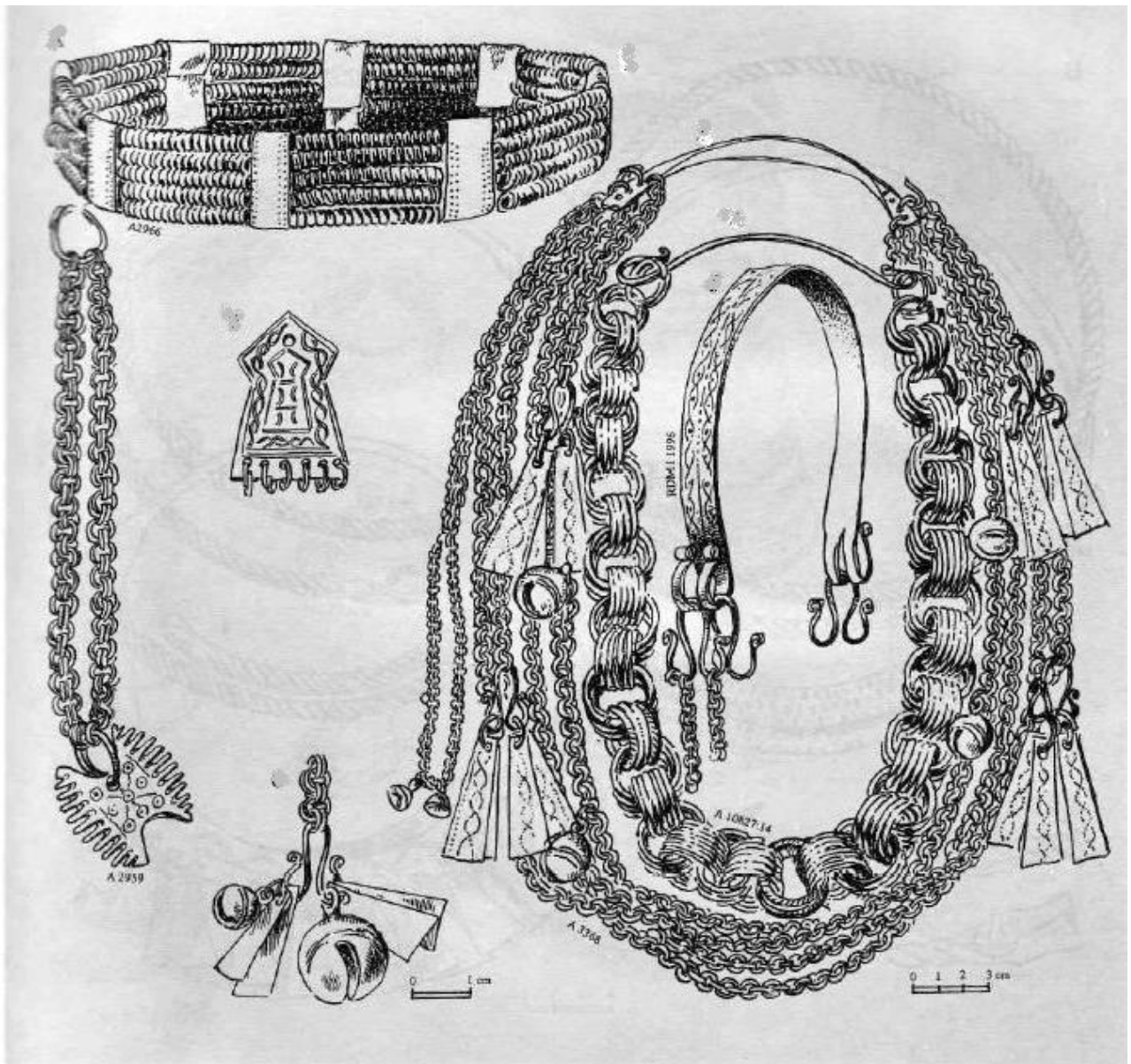
1. uzdevums.

Raksturo attēlā redzamo ornamentu un tā nozīmi latviešu tradicionālajā kultūrā.

2. uzdevums .

- 1) Apraksti otrajā lapā redzamās rotas
- 2) Kāds ir šajās rotās, vai kādā atsevišķā rotā iekļautais pasaules uzskats?
(ticējumi par to valkāšanas nozīmi)
- 3) Papildus jautājums: nosauc redzamās senlietu grupas piederību (kurši vai latgaļi).

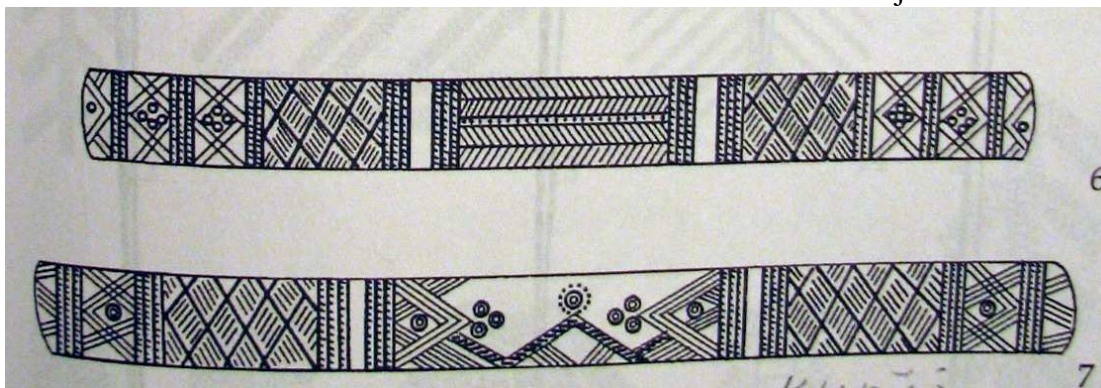
2. variants

Klase:

Vārds, uzvārds:

1. uzdevums.

Raksturo attēlā redzamo ornamentu un tā nozīmi latviešu tradicionālajā kultūrā.

2. uzdevums

- 1) Apraksti otrajā lapā redzamās rotas
- 2) Kāds ir šajās rotās, vai kādā atsevišķā rotā iekļautais pasaules uzskats? (ticējumi par to valkāšanas nozīmi)
- 3) Papildus jautājums: nosauc redzamās senlietu grupas piederību (kurši vai latgaļi).

